

TELEKI JÓZSEF

TANULMÁNYOK
AZ AKADÉMIAI KÖNYVTÁR
ALAPÍTÓJÁRÓL ÉS A
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELSŐ ELNÖKÉRŐL

40
(115)

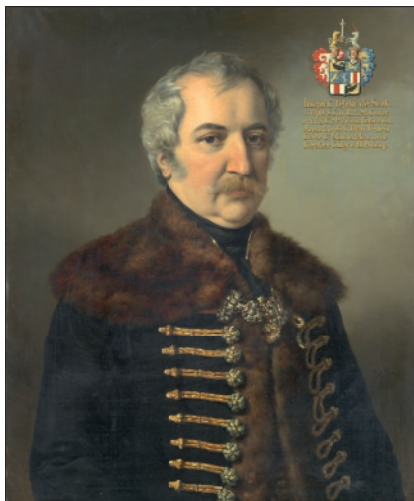
ÚJ SOROZAT

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRÁNAK KÖZLEMÉNYEI

TELEKI JÓZSEF

TANULMÁNYOK
AZ AKADÉMIAI KÖNYVTÁR
ALAPÍTÓJÁRÓL ÉS A
MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
ELSŐ ELNÖKÉRŐL

Gróf Teleki József

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRÁNAK
KÖZLEMÉNYEI

PUBLICATIONES
BIBLIOTHECAE ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE

40₍₁₁₅₎
ÚJ SOROZAT

SOROZATSZERKESZTŐ:
GAÁLNÉ KALYDY DÓRA

TELEKI JÓZSEF

TANULMÁNYOK AZ AKADÉMIAI KÖNYVTÁR ALAPÍTÓJÁRÓL
ÉS A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ELSŐ ELNÖKÉRŐL

SZERKESZTETTE:
MOLNÁR ANDREA

BUDAPEST

2019

Készült a Magyar Tudományos Akadémia,
valamint a 2019. évi Magyar Tudomány Ünnepe Programtanácsának
támogatásával

ISBN 978-963-7451-47-8
ISBN 978-963-7451-48-5 (pdf)
ISSN 0133-8862
DOI 10.36820/MTAKIK.KOZL.2019.TELEKI

Felelős kiadó:
Monok István, az MTA Könyvtár és Információs Központ főigazgatója

Tipográfia és tördelés:
FoKa art

Nyomdai munkálatok:
Alföldi Nyomda Zrt., 4027 Debrecen, Böszörményi út 6.
Felelős vezető:
György Géza vezérigazgató

A borítón Barabás Miklós: Teleki József portréja (1836),
a kép az Magyar Tudományos Akadémia Művészeti Gyűjteményének tulajdona
A belső címlapon Barabás Miklós: Teleki József portréja (1842),
a kép a Szlovák Nemzeti Múzeum Bajmóci Vármúzeum tulajdona

TARTALOM

BEVEZETŐ	7
KOLLÁR ZSUZSANNA Tekintélyépítési stratégiák a Teleki családban	9
SZABÓ ÁDÁM A Teleki család és a könyvek	43
SZABÓ ÁDÁM Teleki-gyűjtemény az Akadémián. Az Akadémiai Könyvtár alapító állományának története és rekonstrukciója	68
SALLAI ÁGNES – SZABÓ ÁDÁM Vegyten az Akadémiai Könyvtár alapító állományában	122
MÁZI BÉLA „...egy kis revolutio az Academiában is...” A Magyar Tudományos Akadémia heti üléseinek jegyzőkönyvei 1848. március 20. és 1849. július 2. között	145
HURSÁN SZABOLCS Batthyány-könyvtárak az Akadémiai Könyvtárban	196
FÜGGELÉK A gróf Teleki család könyvgyűjtő és könyvtáralapító tagjainak családfája	217
NÉVMUTATÓ	220

ta az Akadémiai Könyvtár beköltözött az Akadémia jelenlegi Székházába, a Teleki család hozzájárulásával már nem különgyűjtemény, hanem integráns részét képezi a teljes könyvtárnak.

A magyar művelődéstörténetünk szempontjából kiemelkedő szerepet játszó Teleki családdal és a Magyar Tudományos Akadémia kezdeti évtizedeinek történetével foglalkozó kutatások előrehaladása nemcsak arra adott alkalmat, hogy 2019-ben a Magyar Tudomány Ünnepe rendezvénysorozat keretében kiállítással emlékezzünk meg a könyvtáralapító Teleki Józsefről és könyvadományáról, hanem arra is, hogy a munkafolyamat során keletkezett új eredményeket tanulmányokban összegezzük. E kötetben olvashatunk a Teleki család társadalmi beágyazódásáról, a Telekiek könyvgyűjtő hagyományairól, az alapító könyvtár feltárásának folyamatáról és a vegytannal foglalkozó műveiről. Szintén helyet kapott a kötetben az Akadémia 1848–49-es forradalom és szabadságharc alatti tevékenységét dokumentáló forrásközlés, valamint az Akadémiai Könyvtár másik jelentős, a Telekiek könyvtárával összemérhető korai állományrészének, a Batthyányiak könyvtáradományának vizsgálata során elért eddigi eredmények összegzése. A tanulmányok jelentősen bővítik eddigi ismereteinket, új megközelítésből tárgyalják a 19. század elején létrejövő jelentős nemzeti intézményeink létrejöttét, és számos olyan kérdést vetnek fel, amelyek újabb kutatásokra ösztönöznek.

2019. december

Molnár Andrea

KOLLÁR ZSUZSANNA

Tekintélyépítési stratégiák a Teleki családban

Kísérlet az Akadémia alapításának társadalomtörténeti megközelítésére

A Magyar Tudós Társaság a megalakulását követő évtizedekben kiváló lehetőséget biztosított arra, hogy különböző jogállású, vagyoni helyzetű és társadalmi státuszú szereplők az éppen kialakulóban lévő pesti-budai nyilvánosság előtt egymással közvetlen kapcsolatba lépve együtt érvényesülhessenek. A jelenséget Kerényi Ferenc kulturális érdekegyesítésnek nevezte, és kutatásainak egyik alaphipotézise volt, hogy ezt a politikai érdekegyesítés előzményeként értelmezte.¹ Az Akadémia intézményesülési folyamatát társadalomtörténeti elemzés keretében elgondolva,² valamint néhány eddig publikálatlan primer forrást és kurrens kutatást is figyelembe véve úgy tűnik, hogy a Tudós Társaság megszervezése nem egyszerűen a különböző politikai vagy vallási felekezethez tartozó csoportok kooperációjának sikertörténete, hanem legalább ennyire elbeszélhető az átrendeződő társadalmi viszonyok által indukált versengés kulturális és tudománypolitikai színtereként is.

DOI-azonosító: 10.36820/MTAKIK.KOZL.2019.TELEKI.1

- 1 KERÉNYI Ferenc, *Pest vármegye irodalmi élete*, Budapest, Pest Megye Monográfia Közalapítvány, 2002, 7–9.
- 2 A társadalomtörténet kifejezést gyűjtőfogalomként használom arra az átfogó szemléleti keretre értve, amely a kutatásának tárgyát a társadalomtudományok módszertanaival vizsgálja, és megengedi különböző megközelítések (gazdaság-, mikro-, vagy a kultúrtörténet) együttes alkalmazását. Mindezek segítséget nyújtanak az önmagukban nehezen értelmezhető primer források kontextualizálásában, és összetett viszonyrendszerben ábrázolják a múlt eseményeit. Lásd BÓDY Zsombor, Ö. KOVÁCS József, *Bevezetés a társadalomtörténetbe*, Budapest, Osiris, 2006. Néhány példa a módszertani keveredésekre az irodalom és a történettudomány területéről: KECSKEMÉTI Gábor, *Az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében elkészítendő magyar irodalomtörténeti szintézis megalapozása*, ItK, 2014/6, 747–783; HÍTES Sándor, *Magyar irodalom a 19. században, Az új magyar irodalomtörténeti kézikönyv 19. századi kötetének színpontja*, ItK, 2015/5, 651–692. Társadalom- és mikrotörténet keveredése biográfiában: SZILÁGYI Márton, *A költő mint társadalmi jelenség*, Budapest, Ráció, 2014. Politikátörténeti forrásokon alapuló társadalom- és kultúrtörténeti vizsgálatot hajtott végre Szijártó M. István 2017-es akadémiai doktori dolgozatában: SZIJÁRTÓ M. István, *Emberek és struktúrák a 18. századi Magyarországon. A politikai elit társadalom- és kultúrtörténeti megközelítésben*, Akadémiai Doktori Értekezés, 2017 (webhely: <http://real-d.mtak.hu/1036/>). Textológia, költészet-, és társadalomtörténet keveredéséből létrejövő irodalomtörténet-írás: VADERNA Gábor *A költészet születése. A magyarországi költészet társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben*, Budapest, Universitas, 2017.

Ebből a szempontból nézve az Akadémia rendi viszonyok között létrejövő, de polgári vonásokat is magába foglaló társas intézménynek tekinthető, amely tükrözte a 19. század első harmadának formálódó társadalmi-hatalmi versengését. Mindez látszik abból, hogy a megszervezésében is több, különböző jövedelmi viszonyokkal rendelkező érdekcsoport vett részt, s mindegyik más-más módon szállt síkra az intézmény felállításáért: a vármegyei hivatalviselésben aktív szerepet játszó bene possessionati (birtokosok), az országos politikában érdekelt főrendű mágnás családok és az új értelmiségi életformákban érvényesülő, főként Pest vármegyei irodalmi klientúra.³ E három csoport azonban nem válik el olyan élesen egymástól. Az intézmény megalapításában generációkon keresztül fontos szerepet játszó Teleki családot valahol a három halmaz metszetében helyezhetnénk el: a főrangúakhoz tartoztak, vagyoni helyzetük és földtulajdonuk alapján nagy középbirtokosok voltak, mindeközben pedig értelmiségi magatartásformákat adaptáltak. Hogy csak néhány kulturális gyakorlatot említsek: jellemző volt rájuk a nyugat-európai egyetemjárás, tudományos és irodalmi munkák írása és publikálása, könyvgyűjtés, a valláspolitikában, illetve az intézményszerű tudományos-irodalmi életben szervezőként és íróként való részvétel, tudósokkal kialakított baráti kapcsolatok, könyvkiadás és nem utolsósorban fiatal értelmiségiek képzésének finanszírozása.

Az újonnan megalapított Magyar Tudós Társaság bizonyos tekintetben a személyhez kötött mecénatúra nemzeti szintre történő kiterjesztése, pontosabban a 18. századi főúri mecénási tevékenység intézményesített formája volt, jellegét és tevékenységi körét olyan hagyományok határozták meg, amelyekben a Telekiek nemzedékei is felnőttek. Éppen ezért a család történetének egy ilyen típusú újraértelmezése segíthet más megvilágításba helyezni az intézmény alapítását és működését. A Telekiek azért is kiváló alanyai e vizsgálatnak, mert rendelkeztek olyan kapcsolati hálóval, amelynek a magas rangú udvari személyek mellett részét

3 Az irodalmi klientúra kifejezést e csoportra Kerényi Ferenc használta. Lásd KERÉNYI 2002, i. m., 157. Az akadémiai alapszabályt és működési szabályzatot kidolgozó bizottság, valamint a rendes tagok a harmadik csoportból kerültek ki, az igazgatótanácsi tagok és az adományozók a másik kettőből. Az 1830-ra felálló Tudományos Társaság igazgatótanácsában 1848-ig kilenc, 1867-ig pedig tizenöt főrangú, tízezer holdnál nagyobb birtokkal rendelkező arisztokrata kapott helyet. Közülük hét tag a megalapítástól fogva tagja az igazgatótanácsnak, és ők egyben adományozók is voltak. Az Akadémia 250 000 pengő forintos kezdőtőkéjéből közel kétszázszázötven főrangú nagybirtokosok adtak össze, a többit a nagy középbirtokkal rendelkező fő- és köznemeselek, de a későbbi években vármegyék és hivatalnokok is adakoztak. Lásd *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei I–V.* szerk. DÖBRENTEI GÁBOR, 1830–1840, Pesten, Trattner Károly nyomtatása, 1833, 1835, 1837, 1840, 1842, 226–227. vagy *A Magyar Tudományos Akadémia munkálódásai és pénztára mibenlétéről jelentése az Igazgató Tanácsnak*, 1847–58, Pesten, Emich Gusztáv nyomtatása, 1858, 41–48.

képezték az éppen kialakuló értelmiségi körök is. Ezeknek az erőforrásoknak az összehangolása, a különböző csoportok összekapcsolása volt a családnak az Akadémia megszervezésében tett egyik legjelentősebb cselekedete. S hogy mi készítette a Telekieket a céltudatos szerepvállalásra? Az a felismerés, hogy a tudományszervezéssel és a literatúrát támogató mecénatúrával járó elismerés pozitívan hatott politikai-hivatali karrierjükre is. Ha tehát meg akarjuk érteni az Akadémia működésének logikáját, érdemes visszatekintenünk az azt létrehozó társadalmi rétegek kulturális tevékenységére és motivációira.

Mivel az intézményalapításban a Telekiek több nemzedékének egymásra épülő munkája érzékelhető réteggként van jelen, tanulmányomban a család történetét kifejezetten az akadémiatörténet kontextusában értelmezem. A vizsgálat két kérdés köré szerveződik. Az egyik, hogy milyen szellemi környezet, milyen hagyományok ambicionálták a Telekiek generációit, elsősorban Teleki (III.) Lászlót (1764–1821) és ifjabb Teleki (IV.) Józsefet (1790–1855) az Akadémia megszervezésére.⁴ A másik kérdés, hogy milyen stratégiák mentén alkalmazkodtak a családtagok az átalakuló társadalmi környezethez a 18. század végétől a 19. század közepéig. A jelenség megközelítéséhez figyelembe kell venni a Teleki család birtok-, hivatal- és tekintélyszerzési stratégiáit is, az egyes családtagok mindennapi életben mutatott viselkedését, házassági és nevelési szokásait, kulturális tevékenységét. Tanulmányomban megtöröm a hat generáció értékelésének kronológiáját, s közbevetések formájában összefüggésbe állítom az eseményeket Teleki (IV.) József tevékenységével. Ugyanis még megválaszolatlan az a kérdés, hogy miért éppen ő lett a Magyar Tudományos Akadémia első elnöke, mennyiben volt a nádor pártfogoltja, és mennyiben tekinthető kinevezése a tudományos közösség akkori konszenzuális döntésének. Ez tehát e tanulmány implicit kérdésfeltevése. Kutatásaim jelenlegi stádiumában erre még nem adható egyértelmű, forrásokkal alátámasztható válasz, e dolgozatban is csupán arra vállalkozhattam, hogy némileg megvilágítsam Teleki (IV.) József társadalmi helyzetét, a család múltját.

Az Akadémia alapítása nem csupán a mindennapoktól elkülönülő kulturális eseményként gondolható el. A tudományos-irodalmi életben való 18–19. századi nemesi szerepvállalás a korábbi századok hatalomszerzési formáinak reformkori

4 A családtagok azonos utónevét elkülönítendő a levéltári számozás alapján hivatkozom az egyes felmenőkre. Az alábbi generációkról és személyekről esik szó a dolgozatban: Teleki (II.) Mihály (1634–1690), Teleki (I.) Sándor (1679–1754), Teleki (II.) László (1710–1778), Teleki (II.) József (1738–1796), Teleki (III.) László (1764–1821), Teleki (IV.) József (1790–1855). Lásd: BAKÁCS István, *A Teleki család iratai*, Budapest, MOL, 1970.

módozataként is felfogható. Vaderna Gábor némileg hasonló módon összegezte a jelenséget *Élet és irodalom* című monográfiájának végén: „...kijelenthető, hogy a 19. század első évtizedeiben a kulturális cselekvés olyan társadalompolitikai mozgásteret jelentett, ahol főuraink egy csoportja (Desseffy mellett gróf Ráday [II.] Gedeonra, gróf Teleki [IV.] Józsefre vagy gróf Széchenyi Istvánra hivatkozom újfent) kísérletet tehetett arra, hogy a mecenatúrára és a rendi hagyományokra épülő művelődésszerkezetet saját elképzeléseiknek megfelelően modernizálják.”⁵ Számolni kell azonban azzal, hogy a karrierkísérletek és érvényesülési törekvések különböznek a tízezer hold feletti birtokkal rendelkező mágnások és a főrangú középirtokosok esetében. Ez a különbség pedig elsősorban az életvitelből, illetve az anyagi helyzetből fakadt. A bürokratikus szerveződési mintáknak a tudományok területén történő integratív alkalmazása és a kulturális aktivitás leginkább a protestáns nemesség 18. században felemelkedő csoportjára jellemző,⁶ ez a réteg ugyanis sokáig háttérbe szorult a felekezeti diszkrimináció miatt, s emiatt legitimációs pótlékként tekintett a hivatal, az egyház, valamint a tudomány intézményében való pozíciószerezésre. A protestánsok a magyar nyelv és színjátszás ügye mellett is kiálltak, a legjelentősebb drámafördítések és iskoladramák is e felekezet tagjaihoz köthetők.⁷ Ezek a hitbéli különbségből fakadó sajátosságok erősen meghatározták a protestánsok állásfoglalását nyelvi és tudományos kérdésekben. A következő részben tehát a Teleki család 18–19. századi⁸ hatalomszerzési és vagyonszerzési stratégiáit veszem sorra.⁹

5 VADERNA GÁBOR, *Élet és irodalom. Az irodalom társadalmi használata gróf Desseffy József életművében*, Budapest, Ráció (Ligatura), 2013, 350.

6 KERÉNYI 2002, i. m., 18–27.

7 BÍRÓ FERENC, *A felvilágosodás korának magyar irodalma*, Budapest, Balassi, 1994, 222; DEMETER JÚLIA, *Az iskolai színjáték elvilágiasodása (A magyar nyelvű piarista és protestáns komédia)* = *Irodalomtörténet, irodalomértés*, szerk. Cs. VARGA ISTVÁN, VILCSEK BÉLA, Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, 1995, 53–97.

8 A família 15–17. századi előtörténetének rövid, ám pontos összefoglalását lásd: KOCSIS PIROSKA, *A Teleki-család irathagyatékának kalandos útja országos levéltárba kerüléséig. Forrás és érték*, Levéltári Szemle, 2017/2, (67), 17–43. Korábban részletes áttekintést adott Kővári László erdélyi családokról írott 19. századi kötete: KŐVÁRI LÁSZLÓ, *Erdély nevezetesebb családai*, Kolozsvárt, 1854, 232.

9 Ez a fajta vizsgálati módszer Levi monográfiájából Tóth Árpád kutatásain keresztül került a társadalomtörténet-írás homlokterébe, s elsősorban a polgári családok stratégiái kapcsán használták. GIOVANNI LEVI, *Egy falusi ördögűző és a hatalom*, ford. PRIBOJSZKI DÓRA, SZEKERES ANDRÁS, FENYVES KATALIN, Budapest, Osiris, 2001, idézi TÓTH ÁRPÁD, *Polgári stratégiák*, Pozsony, Kalligram, 2009, 11.

A Telekiek státusza

„A tudomány, a nemzeti nyelv iránti buzgalom és vallásosság, a Telekiek hármasságának érdeme, mindenikben fényesen igazolja magát, egyiket a másikban, mindeniket Józsefünkben öröklő a haza.”

Tompa Mihály¹⁰

Tompa Mihály személyesen nem tudta tiszteletét tenni Teleki (IV.) József akadémiai elnök temetésén 1855 márciusában, azonban nyomtatásban megjelent búcsúztatójában egyetlen, fentebb idézett mondatban jól összefoglalja a Teleki nemzedékek törekvéseit. Tompa gondolatai nem csupán a beszéd műfaji tradíciójának elemeiként értelmezhetők, hanem a kortársak Telekiekről kialakított véleményét is magában foglalja. Az idézet tanúsága szerint az a családima és életforma, amely a Teleki grófokat jellemezte, nem csupán országos intézmények fejlődését segítette elő, de a környezetük elismerését is kivívta. Honnan, milyen pozícióból indult el az a família, amely erre a Tompa által felsorolt három területre koncentrálna a mai napig érezhető hatást gyakorolt?

A Teleki család a 18. században a közé a negyven erdélyi származású főrangú család közé tartozott, akik birtokaik méretét, jövedelmeiket és befolyásukat tekintve az erdélyi politikai elit szemében régi, rangos nemzetségnek és nagybirtokosnak számítottak.¹¹ Főrendházi tagságukat még a szatmári békekötés előtt alapozta meg I. Lipót 1685-ben a grófi cím adományozásával, tehát korábban, mint az a mintegy nyolcvan magyarországi köznemes család, amely 1711 és 1790 között szerzett grófi vagy bárói címet hatalmas földbirtokkal együtt rangosabb hivatalaiknál és az uralkodóhoz való hűségüknél fogva.¹² A magyarországi „10 000

10 TOMPA MIHÁLY, *Halotti beszéd Gróf Teleki József temetése alkalmával*, Miskolc, Borsod Vármegye, 1855, 11.

11 „Erdély politikai életében a 18. században nem a főhivatalnok vagy katona arisztokraták a hangadók, hanem a fejedelmi kor végének leghatalmasabb családjai: a Bánffyok, Bethlenek, Kornisok, Hallerek, Telekiek, Wesselényiek. Kivételektől eltekintve, közülük kerülnek ki a gubernátorok, kancellárok, egyéb országos főtisztviselések betöltői. (...) Ez a főnemesség, amelynek legszerényebb birtokú családjainak jószágai néha még 1000 holdat is alig tesznek ki, s csak a leggazdagabbak vagyoni szintje éri el a magyarországi arisztokrata nívót, vagyongan és politikai befolyásban mégis magasan fölötte áll annak a középirtokos »megyei nemesség«-nek, amelynek legfeljebb saját törvényhatóságában van szerepe, az országgyűléseken már szinte semmi (fejedelmi kori gyakorlat folytatásaképpen).” *Erdély története három kötetben II., Az agrártársadalom*, főszerk. KÖPECZI BÉLA, Budapest, Akadémiai, 1981, 975.

12 KAPOSI ZOLTÁN, *A magyarországi nagybirtokrendszer változásai (1700–1945) = Somogy megye múltjából*, szerk. RÉCSEI BALÁZS, Kaposvár, (Levéltári évkönyv, 32.) 2001, 97–98.

holdnál nagyobb úrbéres birtokkal rendelkező” mágnásokhoz és köznemesekhez képest elmaradt a Telekiek birtokainak mérete.¹³ Fónagy Zoltán Adattárának bevezető tanulmányában „a bene possessionatus nemességgel egy vagyoni nívón álló, úgynevezett nagy középbirtokosok között” említi a főnemességhez tartozó Teleki grófokat.¹⁴ Szintén erre a rétegre volt jellemző, hogy uradalmak helyett sok kisebb birtokkal, házzal, jószággal rendelkeztek elszórva az ország területén, amelyek nem gazdagon termő, hanem inkább állattartásra alkalmas területeken helyezkedtek el. Noha e birtokok nem képeztek egységes uradalmat, előnyük volt, hogy mobilissá tették tulajdonosaikat: Erdélyből akár Bécsig vagy Pozsonyig is eljuthattak úgy, hogy átutazóban minden egyes éjszakát saját birtokaikon tudtak tölteni. Az a társadalmi réteg, amelyhez a Telekiek is tartoztak, életvitelét tekintve a liberálisabb középbirtokos nemességhez és nem a birodalmi arisztokráciához állt közelebb. Noha a Telekiek a második legnagyobb földbirtokkal rendelkező nemzetség voltak az egyébként uradalmakkal nem rendelkező Erdélyben a Bánffy család után, éves jövedelmük is elmaradt a magyarországi mágnásokéhoz képest. (F. Csanak Dóra monográfiájában említi, hogy a koronaőr Teleki József jövedelme évi 10 000 forint volt, fiának, Lászlónak, Józsefhez képest megnövekedett jövedelmeire pedig a válási szerződés-tervezetéből tudunk következtetni, ahol csak a Teleki Máriaának ígért rész meghaladta az apa éves jövedelmét.)¹⁵ A családtagok Erdélyben kulcs hivatalokat töltöttek be, a református egyházmegegyék világi főkurátorai voltak, templomok és kollégiumok építésében vettek részt, az erdélyi udvari kancelláriánál és a főkormányoséknél (guberniumnál) igen jelentős pozíciókat szereztek, de országos és bécsi udvari méltóságokat alig valaki kapott közülük.¹⁶ A családból elsőként Teleki (IV.) József nyert kitüntetett helyet az országos politikában, és – hasonlóan felmenőikhez – a rangja mellett ő is tudományos szervezői munkájával vívta ki a komolyabb politikai elismerést. Ez a speciális összefüggés politika és irodalom között a következő példával érzékeltethető: az 1839/40-es

13 FÓNAGY Zoltán, *A nemesi birtokviszonyok az úrbérrendezés korában, Adattár I*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet (a továbbiakban MTA BTK TTI), 2013, 57.

14 FÓNAGY 2013, *i. m.*, 62.

15 F. CSANAK Dóra, *Két korszak határán. Teleki József, a hagyományörző és a felvilágosult gondolkodó*, Budapest, Akadémiai, 1983, 341, illetve Teleki László és Mária válási szerződésének tervezete (1800 elején), MTA KIK Kt, Vegyes 2r 18. sz. III. 9. Összehasonlításképp lásd Esterházy Miklós magánkiadásainak összegét: SZABAD György, *A tatái és gesztesi Esterházy-uradalom áttérése a robotrendszerrel a tőkés gazdálkodásra*, Budapest, Akadémiai, 1957, 45.

16 Teleki (IV.) József és Teleki (III.) László tisztségeit lásd: PÁLMÁNY Béla, *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja 1825–1848*, II., Budapest, Országgyűlés Hivatala – Argumentum Kiadó, 2011, 172–173; SZÁNTAY Antal, *Teleki Sámuel a jozefinizmus szolgálatában*, Világosság, 1987/ 8–9, (28), 548–555.

pozsonyi országgyűlésen már a Magyar Tudós Társaság elnökeként számolt be az intézmény igazgatásáról a felsőtáblán, ahol – egykori titkosrendőrségi jellemzése szerint – jobb-közép besorolású politikusként: „A vallási kérdésig keveset beszélt, majd erről és minden más kérdéstről nagyon sokat. Alapos tudása van, beszédei szépek és jók, jól beszél rögtönözve. Szívesen hallgatják, és általánosan figyelembe veszik. A vallási kérdésekben a protestánsok vezetője volt és pártját szemlélettel vezette.”¹⁷ Teleki József diétai elfoglaltságai miatt ebben az évben mindössze hét akadémiai kisülést elnökölt végig, tizenhét esetben helyettesíteni kellett (ahogy az alelnök Széchenyi is),¹⁸ majd országgyűlési szereplését követően 1840 májusában másod-koronaőrre nevezték ki.¹⁹ Politikai pályája együtt emelkedett tudományos törekvéseivel, tudós karrierjével, s amikor szükséges volt ez utóbbit az előbbi javára háttérbe tolt.

A 18. század folyamán jelentős politikai térvesztést elszenvedő főrangú mágnásokkal szemben a Telekiek nemzedékről nemzedékre tehetséget mutattak a Tompa Mihály által is megnevezett három területen, szinte transzgenerációs stratégiaként épültek egymásra döntéseik. Ilyen volt a 18. század elején kezdődő, határokon átnyúló házassági stratégia, aminek révén fokozatosan átterjeszkedtek Magyarországra: Észak-Erdély felől Nógrád és Pest vármegyén és a Mátra hegységen át Pest környékéig.²⁰ Az átterjeszkedés nem egyedülálló jelenség az erdélyi főrangúak között, és esetükben sem jelentette az erdélyi közéleti színtér elhagyását, az erdélyi birtokok vagy tisztségek teljes feladását. Inkább mondhatni, hogy egyfajta kétlakosság jellemezte őket: gyermekeik első pár évükben olyan jó képességű, nagy műveltségű nevelők tanítványai, mint például Bod Péter vagy Cornides Dániel. Alsó- és középfokú iskoláikat a család által pártfogolt kollégiumokban, rendre Kolozsváron, Marosvásárhelyen végzik, jogot Pesten tanulnak, külföldön 2–3 évet töltenek híres egyetemeken, elsősorban Göttingenben, majd szinte azonos

17 PÁLMÁNY 2011, *i. m.*, 172–173.

18 *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei V.*, Pesten, Trattner, 1842, 37.

19 Teleki József a negyvenes évek elején érte el karrierje csúcsát, amikor egyszerre volt Szabolcs vármegyei főispán, erdélyi kormányzó, koronaőr és a Magyar Tudós Társaság elnöke. PÁLMÁNY 2011, *i. m.*, 172–173.

20 Magyarországi birtokokhoz jutott erdélyi nemesek voltak még a Bethlen, Kemény, Lázár, Tolvai és Toldalagi családok. Lásd PÁLMÁNY Béla, *A magyarországi nemesség társadalmi tagolódása (1686–1815) = Mágnások, birtokosok, címerlevelek*, szerk. ÓDOR Imre, PÁLMÁNY Béla, TAKÁCS Péter, Debrecen, HIK, 1995, 61.

európai körútra indulnak,²¹ s utazásaik során az országok általános viszonyait tanulmányozzák. A körútról Bécsbe visszatérve bemutatják magukat az udvarban, néhány bécsi bálon és esten részt vesznek, ismeretsegeket kötnek, majd hazatérve a számukra lehetséges hivatali pálya ranglétráján folytatják a munkát. A házasságra is ez idő tájt kerül sor, ha sor kerül. A család magyarországi jelenléte Erdély és a Magyar Királyság viszonya szempontjából is érdekes: pesti pozíciószerzéseik mondhatni ráerősítettek erdélyi tekintélyükre és fordítva, ilyenformán fontos diplomáciai szerepet is betöltenek a két térség között. Ezt ismét csak az akadémiai elnök Teleki József főkörmányzói szerepvállalásán keresztül lehet megfigyelni: ő enyhítette például az 1848-as forradalom idején Erdélyben a nemzetiségek közötti feszültséget az uniót illető követelések kapcsán.²² Teleki József a negyvenes évektől már nemcsak hivatali pályán mozgott, hanem intenzívebben bekapcsolódott a politikába is. Nála 20 évvel fiatalabb féltestvére, az 1861-ben öngyilkosságot elkövető politikus Teleki László, midőn éppen csak bekerült a közéletbe,²³ 1841. decemberi levelében az alábbi módon érvelve kérte bátyját, hogy induljon el az erdélyi kormányzóválasztáson: „Istenre kérlek indíts abban valamit – ha lehet – hogy ne Jósikát hanem téged nevezzenek ki kormánynoknak – Nem képezed menynyire ohajtnak itt téged – Anyám tudod nem kívánja kineveztetésedet s erről irni fogok neki a jövő postán – de neked a közjó tekintetéből kívánnod kell, mert bizonyosan sehol sem lehend olly független állásod mint itt, és tehát sehol nem fogsz annyi jót tehetni mint itt. Mutasd meg kérlek ezen levelet anyámnak is s mond [sic!] meg neki, hogy én véleményemben teljességgel nem osztozhatom s okait a jövő folytán mind megczáfolandom – most teljességgel nincs időm reá, mert követi tudósítással és konferenciával kell bibelődnom.”²⁴

Ez a levél egyrészt azt sugallja, hogy Teleki József – talán természetéből adódóan – némileg idegenkedett ilyen léptékű politikai felelősségre szert tenni, másrészt illusztrálja, hogy a családon belül létezett valamiféle szövetség, amely lehetővé tette ezt a fajta beszédmodot, és amelyben a szűk családtagok egymás segítőként és

21 A külföldi körútra mindannyian Bécsből indulnak, majd „Prágán, Drezdán, Lipszén, Weimaron, Erfurton át előbb Göttingába” utaznak. Göttingenben egy-két évig tanulnak, majd egy-másfél hónap Anglia következik, aztán Párizs és néhány ahhoz közeli francia város, Észak-Olaszország, délnémet városok, majd visszamennek Bécsbe. Vö. IVÁNYI Béla, *A széki gróf Teleki család Gyömrői levéltára*, Szeged, kiadja a gr. Teleki család gyömrői ága, 1931, 25–27.

22 KÖVÁRI László, *Erdély története 1848–49-ben*, Pest, Emich Gusztáv, 1861.

23 „betöltve 30. életévét, csak 1840 februárjában kapott királyi meghívót az 1839. június 2-ára ülésező országgyűlés felsőtáblájára.” HORVÁTH Zoltán, *Teleki László 1810–1861*, Budapest, Akadémiai, 1964, 111.

24 OSZK Kézirattár Teleki László levele Teleki Józsefnek 1841. december 17.

tanácsadóiként léphettek fel. S mivel Teleki nem házasodott meg soha, így számára a család apja második feleségét és testvéreit jelentette. Báró Mészáros Johanna, József apjának özvegye a levélből következtethetően olyan viszonyt ápolt a férje halála után is a nála mindössze hat évvel fiatalabb mostohafiával és édes gyermekével, Lászlóval, hogy előttük bátran kinyilváníthatta véleményét politikai kérdésekben a családon belül, és véleménye számított is, argumentációra legalábbis érdemesnek tartották. Itt fontos azt is megjegyezni, hogy az Akadémia alapításakor a könyvtárat és annak őrzésére 5000 forintot adományozó „Teleki család” lényegében őket hármukat, és Teleki Ádámot, valamint Teleki Sámuel testvérüket jelenti.²⁵

A magyarországi átterjeszkedéssel összefüggött egy másik stratégia is: a földbirtokok szerzése, amely sokszor házasság útján történt. A megfelelő házastársak kiválasztásánál előnyt élveztek a birtokaikhoz közel lévő uradalmak leendő tulajdonosai, és több alkalommal is a csekély férfi örökösrel rendelkező famíliákból kerültek ki a menyasszonyok, de legalábbis minden házasság mögött felfedezhető valamilyen stratégiai logika is, amely persze nem jelenti azt, hogy frigeik ne lennének szabad választás eredményei. A sajátos választásokról és a szülői ráhatásról F. Csanak Dóra is írt Teleki (II.) József, valamint Teleki (III.) László házasságának története kapcsán.²⁶ Ugyanilyen módon olvashatunk nála Teleki (II.) József birtokgyarapítási és birtokmodernizálási stratégiáról is. A gyömrői birtok Ráday Eszter hozományaként, a sziráki pedig a Róth-családtól öröklődött a Telekiekre.²⁷ A házasságkötésben fontos szempont volt az azonos felekezethez tartozás, s igaz ugyan, hogy Róth Johanna evangélikus volt, ám a türelmi rendelet előtt az említett birtokok mégis a református hitélet állandó helyszínei lettek. Az is megfigyelhető, hogy a választott famíliák a mindennapjaikban hasonló kulturális gyakorlatokkal éltek, gondoljunk csak a könyvgyűjtésre, az irodalom vagy a színház iránti érdeklődésükre.²⁸ A magyarországi protestáns közösségekbe történő integrálódás és a

25 DÖBRENTÉI Gábor, szerk., *A Magyar Tudós Társaság Évkönyve*, Pesten, Trattner Károly, 1833, 51.

26 F. CSANAK 1983, i. m., 97–101.

27 BENDA Kálmán, SOÓS István, *A Teleki család és Teleki László = Teleki és kora (Discussiones Neogradienses 3)*, szerk. PRAZNOVSZKY Mihály, ROZSNYÓI Ágnes, Salgótarján, Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1987. „Az 1770-es évek elején megvásárolta Beleznay Miklós generális ócsai birtokát, s a következő évben újabb Pest megyei birtokot szeretett volna szerezni – akár csere útján is. Egy esetleges ecséi birtokcsere is szóba került. Ezekkel, a csak részben megvalósult tervekkel valószínűleg az volt a fő célja, hogy a pesti piac lehetőségeit kihasználva növelje jövedelmét.” F. CSANAK 1983, i. m., 42.

28 *A Ráday család a magyar kultúrában. 300 éve született Ráday Gedeon*, szerk. BEREZC Ágnes, Budapest, Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye, 2014; KERÉNYI Ferenc, *A színházjáró Telekiek. Kis művelődéstörténeti traktátus a 18. századból = Színek, terek, emberek. Irodalom és színház a 18–19. században*, Ráció (Ligatura), 2010.

nemzedékről nemzedékre átöröklött művelődés- és tudományszeretet egyaránt a tudatosan konstruált családimázs alapelemévé vált a Telekieknél, csakúgy mint azoknál a régi protestáns köznemesi familiáknál, amelyek a 18. század végén vagy 19. század elején érték el grófi vagy bárói rangra való emelésüket, ilyen például a hasonló méretű birtokokkal rendelkező Ráday, Podmaniczky, Beleznay, Prónay familia.²⁹ A Róth családot is bátran ide sorolhatjuk. Róth Tamás, Teleki (III.) László nagyapja szintén peregrinált, ám a műveltséghez való viszonyát unokájával való levelezésével lehet a legjobban megmutatni. A kis László hat évesen már tudott szlovákul, németül, magyarul, hét évesen pedig már latinul és németül is írt leveleket, s nem egyet már segítség nélkül, egyedül fogalmazott meg. Róth Tamásnak nem volt férfi örököse. Családjában (III.) László volt az első fiúgyermek, talán ezért is alakított ki szoros kapcsolatot unokájával, aki négy esztendő koráig a sziráki birtokon nevelkedett. László első levele is nagyapjához íródott. Következék néhány részlet levélváltásukból:

„Kedves Nagy Atyám Ur!

Hogy ujjabanis jelét adhassam az írásban való előmenetelemnek és Fiui tisztelemnek küldöm ezen Levelemet magam személyem helyett az udvarlásra, melyben most egyéb ujságot nem írhatok, hanem hogy én katonává szándékozom lenni, de még kezet nem adtam s nem is adok a Nagy Atyám Ur hire nélkül noha eleget kínálgattott egy Verbungon lévő Scripsi Fráter valami Penna nevű Muskéttal. (...)”

Ezen levélre való válasz:

„Kedves Latzi Unokátskám!

(...) Mind a két rendbéli leveleddel meg örvendeztetem látván szép gyakorlásodat az írásban, tovább is járj el abban, 's tanulásban magadat jövődébéli hasznára 's előmeneteledre. Inkább tanulj, hogy sem katonának meny. Ritkan hozott katona valamit élelmire magával haza, sőt amije volt is onnan hazul azt a Papásokkal [értsd: pajtásokkal – K.ZS.] győzte el-költetni; de a Penna napról napra szaporittya a konyhát, azért te csak ahoz tartsd magad, 's tanulj hogy hasznát vehessed. (...)”³⁰

29 KERÉNYI 2010, *i. m.*, 18–19, FÓNAGY 2013, *i. m.*, II., Beleznay család: 789–790, Podmaniczky: 1277–78, Prónay: 1293–95, Ráday Gedeon: 1310, Teleki: 1442–44.

30 A tizenegy főlőből álló, negyedrét füzet tizenhárom magyar, német és latin nyelven írt levelet tartalmaz. A levelek zöme Királyfalvi Róth Tamáshoz és feleségéhez szól, de helyet kapnak benne anyjának és az akkor csupán három éves István öccsének írt levelei is. Az első levele 1770. december 4-én Sorostélyon íródott Szirákon élő nagyapjához. László 1764. szeptember 3-án született Szirákon, amikor tehát e levelet írta, mindössze hat éves volt. ANR DJC fond nr. 928, crt. nr. 412, 5v.

A sokatmondó sorokból többféle következtetés is levonható. Egyrészt árulkodóak a katonai pályával szemben támasztott előítéletek, másrészt kiolvasható belőle, hogy a műveltség megszerzése nem öncélú szórakozás, nem pusztán a főúri művelődéskoncepció része. Ellenkezőleg: a gazdagodás, a hatalomszerzés egyik eszközét látták benne, olyan társadalmi gyakorlat volt, amely a felemelkedéshez vezető utat jelentette számukra. Végigtekintve a Telekiek hat generációján, úgy tűnik, ez a felfogás egyre markánsabban lett jelen a családban az idő előrehaladtával, így tehát a birtokszerzések, a Magyarországra történő áttelepülés, a házassági stratégiák mellett a műveltség és a tanultság egyre inkább előtérbe került.

Családtörténet az Akadémia kontextusában

A Teleki család rangját az Erdélyi Fejedelemség Habsburg-integrációját előkészítő ifjabb Teleki (II.) Mihály kovári főkapitány alapozta meg, ő volt Teleki (IV.) József későbbi akadémiai elnök apai ágú szépapja. Ez a Teleki I. Apafi Mihály főtanácsosa, II. Rákóczi György testőrkapitánya, Erdély főgenerálisa, s történeti áttekintések tanulsága szerint ellentmondásos képességekkel bíró politikus volt, akinek Erdély magyar korona alá történő visszakérésében meghatározó szerepet tulajdonít a történetírás.³¹ Érdemeiért, ahogy arról már szó volt, 1685-ben I. Lipót grófi rangra emelte, és 1690. augusztus 21-én Thököly ellen harcolva a zernyesti csatában hunyt el. Ez a mozzanat, illetve az a tény, hogy a család a törökök ellen vívott háborúban részt vállalt, összefügghet azzal is, hogy a későbbi leszármazottak, Teleki (III.) László Hunyadirol szóló történelmi drámát írt, fia pedig hétköznapi történeti monográfiát publikált *A Hunyadiak kora Magyarországon* címmel.³² (1. kép) A történetírás Teleki (II.) Mihályt tekinti a család rangját és vagyonát megalapozó első Telekinek: „családjának tetemes jószágokat és kincseket hagyott hátra.”³³ Halála előtt ő is, majd halálát követően felesége, Weér Judit is jelentős

31 TRÓCSÁNYI Zsolt, *Teleki Mihály, Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig*, Budapest, Akadémiai, 1980, 16; BENCZÉDI László, *Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon (1664–1685)*, Budapest, Akadémiai, 1980; VARGA J. János, *A fogyó félhold árnyékában*, Budapest, Gondolat, 1980; MAKKAI László, SZÁSZ Zoltán, *Erdély története 1606-tól 1830-ig*, Budapest, Akadémiai, 1986; HERPEI János, *Adatok Teleki Mihály és udvara életéhez (Törödékek) = Herepei János, Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez III.*, Budapest, Kossuth Nyomda, 1971, 13–31.

32 TELEKI László, *Hunyadi Lászlónak meg ölettetése*, lelőhely és jelzet: MTA Kézirattár, Rui 4° 133/I. 90 levél; TELEKI József, *Hunyadiak kora Magyarországon I–V*, Pesten, Emich Gusztáv könyvnyomdája, 1850–55.

33 NAGY Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*, 11. kötet, Budapest, 1868, 81.

kölcsönöket adott az erdélyi kincstárnak. Amikor a kincstár már a kamatokat sem volt képes fizetni, a család gyermekei (Teleki fiai, Mihály, László, József, Pál és Sándor) kompenzációképpen – más famíliákhoz hasonlóan – hitbizomány útján egy 1697. április 20-án kelt oklevélben megkapta a Római Szent Birodalmi grófi rangot, melyet a család évszázadok múlva is használt.³⁴ Később Teleki (II.) László még 3000 forintot is fizetett a mainzi érsek pénztárába a maga és utódai nevében, mert a diploma kiadásakor adminisztratív hibák keletkeztek, így azt újra érvényesíteni kellett.³⁵ A Reichsgraf cím tulajdonosa jogot kapott a birodalmi gyűlésen való részvételre is.³⁶ A Habsburgok által adományozott nemesi cím nehezen értelmezhető a magyar történelem intézményén belül, hiszen Magyarország nem volt a Német-Római Birodalom része. A cím jelentősége elsősorban Erdély Habsburg Monarchiához való kötődésének kifejezésében rejlett, Teleki (II.) Mihály sokat tett azért, hogy Erdély magyar – és ezáltal Habsburg – fennhatóság alá kerüljön, így a címnek szimbolikus jelentősége is van. Másrészt pedig a család nemességét igazoló 1685-ös dokumentum ugyan megsemmisült, de a nemesi címert 1697-ben kiegészítették a birodalmi grófi címmel, így ez utóbbi vált a család – már korábban is meglévő – nemességének egyik legékezebb bizonyítékává.³⁷

Teleki (II.) Mihálytól nemcsak a vagyont, a rangot és a ranggal járó Habsburg-pártiságot, hanem a felekezeti kötődést is örökölte a család ezen ága. Ő még nem rendelkezett magyarországi birtokkal,³⁸ a család tulajdonában ekkor még az uzdiszentpéteri, sorostélyi, kővárhosszúfalui, árvai, huszti és verhovinai, gerneszegi telkek voltak, ez utóbbiban Teleki Mihály és később unokája, Teleki

34 BAKÁTS István, *A magyar nagybirtokos családok hivelügyletei a XVII-XVIII. században*, Budapest, 1966; R. VÁRKONYI Ágnes, *Erdély változásai, 1660–1711*, Budapest, 1984. Teleki Lászlónak az édesapjáról írt terjedelmes német nyelvű nekrológia: *Lebensbeschreibung des Reichsgrafen Joseph Teleki von Szék*, Szeben, 1800. Megjelent a Siebenbürgische Quartalschrift 1801, 110–146.

35 *A Teleki család német-birodalmi grófsága*, Századok 1903, 767–774, idézi F. CSANAK 1983, i. m., 27.

36 KÖVÁRI 1861, i. m., 233–236; IVÁNYI Béla 1931, i. m., A rangra vonatkozó irodalom: Karl Ottmar von ARETIN, *Das Alte Reich 1648–1806*. Band 1: *Föderalistische oder hierarchische Ordnung (1648–1684)*, München, 1993. Lásd még: Helmut NEUHAUS, *Das Reich in der frühen Neuzeit*, München, Oldenbourg, 1997.

37 „1697. április 20. Bécs. I. Lipót király Széki Teleki Mihályt, Lászlót, Józsefet, Pált és Sándort és ezek családjait római szent birodalmi grófi rangra emeli. Papiroson, az erdélyi gubernium által 1751. szeptember 26-án Szebenben kiadott hiteles másolatban. I. Levéltár, Elench. XXIV. fasc. VIII. No. 61. Teleki Mihály grófi rangemelését tudató királyi leirat 1696. december 1-én Bécsben kelt. Orsz. Levéltár: Erd. Lib. Reg. I. k. 78. 1.” IVÁNYI 1931, i. m., 275.

38 PÁLMÁNY 1995, i. m., 75.

(II.) László is szívesen tartózkodott.³⁹ Fennmaradt források bizonyítják, hogy Mihály komoly mecénási tevékenységet folytatott, egyes becslések szerint vagyona felét fordította a kolozsvári református kollégium diákjainak taníttatására.⁴⁰ Mihály második fia, I. József megözvegyülése után feleségül vette (Árva) Bethlen Katát, aki az első magyar barokk íróként és könyvgyűjtőként vált ismertté. Már (I.) József is gyűjtött könyveket, s tudható, hogy gyűjteményét halálakor a nagyenyedi Református Kollégiumnak adományozta, amely 1849-ben a szabadságharc idején a részben porig égett épületben megsemmisült.⁴¹ Az ő testvére Teleki (I.) Sándor guberniumi tanácsos, a református kollégiumok mecénása, Teleki (IV.) József ükapja is könyves ember volt. Deé Nagy Anikó kutatásaiból kirajzolódni látszik az ő személyisége is, s noha Teleki Sándor gyűjteménye nem tekinthető a marosvásárhelyi Teleki Téka alapjának, Teleki Sámuel esetében a könyvek szeretete egészen biztosan az apától ered.⁴² A könyvek iránti vonzalom és a gyűjtőszennvedély, a gyűjtés közösségi tevékenységgé szélesítése, a gyűjtő fiainak bevonása tipikusan olyan mintázat, amely a család történetében többször visszaköszön, hiszen Sándor éppúgy örököltte át fiaira a könyvek szeretetét, ahogyan unokája tette dédunokájára, és dédunokája a későbbi Magyar Tudós Társaság elnökére, aki végül is akadémiai könyvtárat hozott belőle létre, ezzel mintegy szimbolikusán is kulturális tőkévé transzformálva nagyapja, apja és saját több évtizedes gyűjtőmunkáját. Teleki Sándornak, és persze később Teleki (II.) Józsefnek, sőt Teleki (III.) Lászlónak is fontos tevékenysége volt a szegény diákok protestáns kollégiumokban való neveltetése és a könyvadományozás gyakorlata.⁴³ Az akadémiai elnök fiaként viselte gondját az elhunyt Kazinczy Ferenc Lajos nevű fiának (1820–1849), akit tragikus módon a szabadságharc leverése után kivégeztek.⁴⁴ Ez a gyámság egyébként nem az irodalmi vezér iránti tiszteletből eredt. Kazinczy dédanyjának az unokahúga Róth Johanna, Teleki (II.) József felesége volt.⁴⁵

39 HERPEI 1971, i. m., 14.

40 *Uo.*, 20–21.

41 SIMON Melinda, SZABÓ Ágnes, *Bethlen Kata könyvtárának rekonstrukciója*, Szeged, Scriptum, 1977. Bethlen Kata szerezte meg Teleki II. József számára Bod Pétert nevelőnek. F. CSANAK 1983, i. m., 16. MONOK István, *A művelt arisztokrata*, Budapest, Kossuth, 2012, 30.

42 DEÉ NAGY Anikó, *A könyvtáralapító Teleki Sámuel*, Kolozsvár, EME, 1997, 13–22.

43 *Uo.*, 13–22.; F. CSANAK 1983, i. m., 322–330, illetve TONK Sándor, *A Telekiek Erdély történetében = Sáromberke 1319–1994*, Kolozsvár, 1994, 165–177.

44 BONA Gábor, *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*, Budapest, Zrínyi Katonai Könyv- és Lapkiadó, 1983, 310.

45 ORBÁN László, *Kazinczy Ráday-portéja (kapcsolattörténeti kérdések) = A Ráday-család a magyar kultúrában*, Budapest, Ráday Gyűjtemény, 2014, 58.

Noha Teleki (IV.) József egyenes ági férfi felmenői – követve az erdélyi hagyományokat – lányukat is igyekeztek taníttatni és előnyösen házasítani,⁴⁶ ők maguk sosem házasodtak náluk magasabb rangú családok gyermekeivel, házassági politikájuk útján mégis gyakran földjükkel határos tulajdonhoz jutottak, amelyek évtizedekkel később a kedvező törvényi feltételek miatt kiváló stratégiai pontok lettek Pest környékén, elsősorban a piacok miatt. A Fónagy Zoltán-féle adattárban, amely az 1780-ig lezajló úrbérrendezés helytartótanácsi tabelláinak feldolgozásán alapszik, Teleki-név alatt 9981 hold található, amelyből 555 hold szerepel az ekkor még fiatal Teleki (II.) József nevén, 5846 hold pedig az ő apjának, idősebb Teleki (II.) Lászlónak a tulajdona volt. Míg László felesége, Ráday Eszter hozománya a 119 holdas gyömrői birtok volt, addig Teleki (II.) Józsefnek az evangélikus Királyfalvi Róth Tamás és Wattay Borbála⁴⁷ lányával kötött házasságával csak a 27 holdas sziráki birtok került a kezébe. Az úrbérrendezés befejeződése utáni évben azonban további 1700 hold örökséghez jutott.⁴⁸ Mivel Teleki (II.) László a hozzájuk hasonló vagyoni helyzetű és felekezethez tartozó, szintén közeli vármegyékben birtokkal rendelkező Ráday családból házasodott, Eszter révén később szintén jelentős birtokhoz juthatott Kishont és Nógrád, valamint Pest vármegyében. Mindkét házasságnak előnye lehetett a közeli birtokállomány is. Teleki (II.) László anyagilag megerősítette a családot, így a birodalom több pontján is kisebb birtokvásárlásokba és kastélyok építésébe fogott. Még apai nagybátyja, Teleki (I.) József kezdte el „Maros ékkövének”, a barokk stílusú geryeszegi kastélynak az építését. F. Csanak Dóra könyvében felfedi a tervek készítőjének kilétét, s arra is rávilágít, hogy ugyanaz a Mayerhoffer János tervezte a házat, aki a gyömrői kastélyt is.⁴⁹ Teleki (II.) László és felesége az esküvőjüket követően Husztra, majd a geryeszegi Teleki-birtokra költöztek. A Ráday Eszter révén megörökölt gyömrői birtokokhoz (II.) László fia, a koronaörként ismertté vált Teleki (II.) József és neje hozzávásárolta még a fent említett birtokot is.⁵⁰ A hat vizsgált generációból kétségtelenül Teleki (II.) Lászlóról tudunk a legkevesebbet. Feltételezhetően rendi ellenzéki szerepvállalásai miatt történhetett, hogy a legmagasabb hivatali pozíciója a guberniumi tanácsosság maradt. Trócsányi Zsolt levéltáros, a Teleki II. Mihályról szóló monográfia szerzője a *Teleki portrék* című konferenciakötetben

46 Teleki (II.) Mihály legnagyobb lányát például az erdélyi fejedelem unokaöccséhez adta feleségül. Lásd HERPEI 1971, *i. m.*, 20.

47 A Wattay vagy Vattay család birtokai meghaladták a 10 000 holdat, számos birtokuk volt Pest vármegyében. Lásd FÓNAGY 2013, *i. m.*, II, 1485.

48 FÓNAGY 2013, *i. m.*, II,

49 F. CSANAK 1983, *i. m.*, 20–21, 404.

50 IVÁNYI 1931, *i. m.*, 14–15.

megjelent előadásában felsorolja (II.) László politikai reformkísérleteit, amelyeket azonban sorra megbuktatott az erdélyi rendek konzervatív többsége.⁵¹ Néhány cselekedete miatt pedig évek múlva fiának kell közbenjárni a Habsburgoknál.⁵² F. Csanak Dóra is megemlíti monográfiája elején, hogy a Telekiek életmódjában az 1750-es évek közepétől áll be változás, vagyis még Teleki (II.) László életében megindult a család életszínvonalának emelkedése, ami ebben az időszakban más, velük közel azonos státuszú család esetében is hasonlóan alakult.⁵³

Teleki (II.) László 1778-as halála miatt a kastélyt fia, Teleki (II.) József fejezte be 1792-ben. A koronaőr Teleki József, aki az Akadémia első elnökének nagyapja volt, több szempontból is jelentős személyiség a család életében: ő kezdett el a családtagok közül először irodalommal foglalkozni, ő peregrinálhatott hosszú idő után elsőként, és igyekezett a család magyarországi, mi több, Pest vármegyei jelenlétét erősíteni. A család egyik legnagyobb birtokgyarapítója volt. 1762-ben vette feleségül a Nógrád vármegyei Szirákon élő szász származású Királyfalvi Róth Tamás egyetlen gyermekét, Róth Johannát. E házasság révén József gyakorlatilag másfélszeresére növelte a birtokaik számát. Teleki (II.) László 5846 holddal rendelkezett, összesen 29 birtokán 281 jobbágy, 67 zsellér és 11 hazátlan élt. A tulajdonában lévő területből 2735 hold található Bereg, Bihar, Máramaros és Ugocsa vármegyékben, tehát csaknem a fele volt a Magyar Királyság területén kívül eső birtok. A magyarországi 3111 holdhoz azonban Róth Tamás 1700 holdas, 16 birtokból álló öröksége is hozzákerült, mindehhez aztán később még hozzávásárolt egy 555 holdas birtokot Gyömrőn, tehát a Róth-família révén az ifjú Teleki (II.) József 5366 holddal rendelkező nagy középbirtokossá vált Magyarországon, s immár több föld kötötte az anyaországhoz, mint Erdélyhez. Ilyen előnyök mellett másodlagossá vált a tény, hogy a Róth-család evangélikus volt és nem református, s noha József apja olyan feltételekhez kötötte a házasság engedélyezését, mint például hogy a fia Erdélyben éljen, Teleki (II.) László 1778-as halála után a család véglegesen Szirákon telepedett le, és József gyermekei már itt születtek.⁵⁴

51 TRÓCSÁNYI 1980, *i. m.*, 37–38.

52 „Újabb fél év múlva a székely határőrség ügyében tett kijelentései miatt vádolják be Teleki Lászlót, majd Hadik András híreszteli róla, hogy más kérdésekben is az uralkodó akarata ellen szokott beszélni, s kellemetlenségei támadtak a szászok kivételezettsége miatt tett megjegyzései nyomán is.” F. CSANAK 1983, *i. m.*, 27.

53 *Uo.*, 8–10. Vö. az ezt megelőző időszakokkal: TARNAI Andor, *A protestáns polgári művelődés helyzete = A magyar irodalom története II., A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*, szerk. KLANICZAY Tibor, Budapest, Akadémiai, 1964, 447–454.

54 Vö. FÓNAGY 2013, *i. m.*, II, 1443; F. CSANAK 1983, *i. m.*, 94–102. Húsz évvel később, 1799-ben Teleki (III.) László végérvényesen Pestre teszi át székhelyét. Vö. THAISZ András, *Gróf Széki Teleki László életirása*, Tudományos Gyűjtemény, 1823/1, 87–106.

Így szerzett a Teleki család olyan birtokot a Magyar Királyság területén, amelyhez Teleki (III.) László és fia, a későbbi Akadémia első elnöke is sokáig otthonaként ragaszkodott.⁵⁵ A sziráki kastély (2. kép) azért vált olyan hamar a Telekiek otthonává, mert a koronaőr József és családja, míg gyermekei kicsik voltak, az év felét mindig Szirákon töltötte a Róth-családtól örökölt birtokán, így Teleki (III.) László nemcsak ott született, hanem az első négy évében ott is élt, érthető hát a későbbi kötődése a birtokhoz.⁵⁶ Nagypjával, a külföldi egyetemet járt, művelt Róth Tamással igen bensőséges kapcsolatot ápolt; a birtoktól Erdélybe kerülvén első leveleit nagypjához írta, de egészen 18 éves koráig rendszeresen tartózkodott a kastélyban, ott írta első drámáját is.⁵⁷ A sziráki kötődést erősítette, hogy 1784-ben az evangélikus vallású Teleki Józsefné Róth Johanna a sziráki evangélikus templom közelében felépíttette a család kriptáját, amely azután másfél évszázadon keresztül volt a Telekiek temetkezési helye. Már a Pesten, családja körében elhunyt Teleki (II.) Józsefet is a Róth-kriptába temették el 1796. szeptember 9-én.⁵⁸ Teleki (III.) László legidősebb fia, a családot nem alapító Teleki (III.) Ádám az 1848–49-es események után rangjától megfosztva, betegeskedve szintén Szirákra vonult vissza, és itt hunyt el 1851-ben. Ez persze nem jelentette azt, hogy a familia minden tagját itt helyezték végső nyugalomra. A szintén Szirákon született Teleki (III.) József (1777–1817) például a geryeszegi kriptában fekszik, hiszen a családnak nem minden tagja törekedett a Pest városában való letelepedésre.⁵⁹

A megújuló stratégiák mellett nem lényegtelen a hagyományos gazdálkodásról is ejteni pár szót. 1800 után a Teleki család birtokokkal rendelkezett többek között Szirákon, Gyömrőn, Geryeszegen, Paszmoson, Sáromberkén, Sorostélyon, Huszton, majd később a Wattay Pál által építtetett pomázi Wattay-kastély is kezükre került. Hogy Teleki (III.) László és fia mennyiben bizonyult jó gazdának, arra kevés adatunk van, mindazonáltal F. Csanak Dóra korábban az apa könyv-

55 BENDA, SOÓS 1987, i. m., 7. Erről továbbá tanúskodik leveleik keltezése, amelyeken látszik, hogy gyakran tartózkodtak Szirákon. Lásd MNL OL P 654, 36. és 37. tétel.

56 LUKÁCSY Sándor, *Az idősb Teleki László = Teleki és kora (Discussiones Neogradienses 3)*, szerk. PRAZNOVSZKY Mihály, ROZSNYÓI Ágnes, Salgótarján, Nógrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1987, 48–55.

57 Teleki László gyermekkori leveles könyvecskéje kéziratban megtalálható a Kolozs Megyei Állami levéltár 928-as fontjában. Jelzete: Arhivele Naționale Românei Direcția Județeană Cluj (a továbbiakban: ANR DJC) fond nr. 928, crt. nr. 412.; TELEKI László, *Három Szomorú Játékai egymint Helvetzianak könyű meg-szabadulása, Senekanak halála, Hunyadi Laszlónak meg-ölettetése*, MTAK Kézirattár, RUI 4° 133/I.

58 F. CSANAK 1983, i. m., 53.

59 VADERNA 2017, i. m., 196.

tárban lévő gazdálkodási szakkönyvek meglétével és néhány levélből ismeretes adattal érzékeltette a birtokok modernizációjára való törekvéseket. A majorsági gazdálkodásra való átállás és a birtokmodernizáció az 1820-as években kezdett elterjedni, erre Esterházy Miklós tatai és gesztesi uradalma kapcsán Szabad György monográfiájában, valamint a Festetics uradalom kapcsán láthatunk példát,⁶⁰ a Telekiek azonban jóval szerényebb mennyiségű birtoktesttel rendelkeztek. Annyi bizonyára kijelenthető, hogy ha ebben is folytatták Teleki (II.) József munkálkodását, akkor minden valószínűség szerint nyitottak voltak a fejlesztésekre. A szóba jöhető uradalmakra vonatkozó források ismerete nélkül ugyan nem jelenthetjük ki bizonyosan, hogy ez (III.) László idejében is így volt, de a családi könyvtárban viszonylag széles választékban olvashattak gazdálkodási szakirodalmat az 1740-es évektől fogva.⁶¹ Igaz ugyan, hogy László gyűjtési stratégiája eltért apjától, hiszen ő nem csupán a saját érdeklődésének megfelelően vásárolt könyveket, hanem részletes szakrend szerint gyűjtött, de természetesen ismerte, vagy legalábbis tudott a könyvtárban lévő kötetekről. Így például Johann Wiegand *Az ausztriai paraszt ifjúságot a jól rendelt mezei gazdaságra oktató kézi könyvecske* Szilágyi Sámuel fordításában 1774-ből, Tessedik Sámuel evangélikus lelkész *A' paraszt ember Magyar Országban* című 1784-ben németül megjelent könyvének Kónyi János által 1786-ban kiadott műve is szerepel a könyvtár egyetlen ránk maradt kéziratos katalógusában. Szuhányi János *Szorgalmatos méhészt* című kötete 1795-ből, Baróti Szabó Dávid *Paraszi majorság* című könyve 1779–80-as kiadásban, L. Junius Moderatus Columella művei 1819-es magyar fordításban Nemes Fábán Józseftől, Pethe Ferenc *Pallérozott mezei gazdaság... című művének* mindhárom kötete szintén megtalálható volt Teleki (III.) László könyvtárában, ugyanúgy, mint Prileszky Pál uradalomigazgató jogismereti kötetének egy 1740-es évekbeli és egy 1783-as kiadása. Berzeviczy Gergely evangélikus egyházkerületi felügyelő, közgazdasági szakíró két kötete is olvasható a katalógusban, és Rudolph Witsch *Útmutatás...* című kiadványa 1809-ből, Vályi András *Magyarországnak leírása*, Ercsei Dániel és Schwartner Márton *Statistikája* is rendelkezésre állt. Utóbbiért a szerző magyar nemességet kapott, jóllehet negatív színben tüntette fel a magyar kulturális életet, megsértve ezzel több szerzőt, akik aztán támadták is őt a *Tudományos Gyűjtemény*

60 SZABAD 1957, i. m. és SZÁNTÓ Imre, *Keszthely úrbéri viszonyai a Festeticsek földesurasága idején 1739–1848*, Szeged, Acta Historica, 1984.

61 „Ezekben ma összesen 87 növénytani és 142 állattani Teleki-kötet található, de a 19. századi mennyiség ennél bizonyosan nagyobb volt, mert a régi szakrend szerint elhelyezett könyvek egy részét azóta máshová tették, illetve több darab ma már nincs a könyvtár tulajdonában.” SALLAI Ágnes, SZABÓ Ádám, *Az Akadémiai Könyvtár Teleki-állományának magyar vonatkozású botanikai és zoológiai könyvei*, Magyar Könyvszemle, 2018/4, 403.

folyóirat hasábjain.⁶² Szintén megtalálhatóak voltak a könyvtárban Pethe Ferenc saját művei, valamint Pethe 1815-ben megjelent fordításában Humphry Davy *A földművelési kémia gyökere egymásból folyó letzkékben* című könyve. Számos más hasonló tárgyú kiadvány is a gyűjtemény részét képezte, és már ebből a felsorolásból is látszik, hogy Teleki (II.) József gyűjtési időszakából is jelentős számban származtak könyvek, és fia, (III.) László élete végéig gyűjtötte a mezőgazdasági szakirodalmat.⁶³ Mindemellett a grófok gyermekeiket gazdasági-hivatali gyakorlatra is oktatták. Erre utal, hogy Teleki (III.) László 18–21 éves kora között nemcsak drámákat írt és könyvkatalógust másolt, hanem ugyanabban a letisztázott, családi nyilvánosságban keringő kéziratot számadásra, könyvelésre nézve is demonstrálta tudását. Feltételezhetően az apa előtt kívánta bizonyítani rátermettségét, ahogy ez az 1785-ben apjához eredetileg latin nyelven írt leveléből is kitűnik: „Mindemellett hogy azon írásnemnek is, amely a közügyeket illeti, tanúsítványát bírhasd tőlem, e nyolc gyakorlatot is, három táblázattal együtt, csatolom. Láthatod ezekből, hogy akár a stílusban, akár a gazdasági tudományokban attól az időtől kezdve, mióta itt vagyok, mennyi előrehaladást tettem.”⁶⁴

Teleki (II.) József (3. kép) egyik komoly szenvedélye volt az építkezés. Ő fejezte be a család gernyeszegi házát, felügyelte a sziráki palota átépítését, nevéhez fűződik a gyömrői kastély építése is. Noha már a türelmi rendelet előtt megkísérelte, hogy Pesten telket szerezzen, vételi szándékát a birodalom elutasította.⁶⁵ Néhány évvel később azonban az 1781-es türelmi rendelet lehetővé tette a Pestre költözést azzal a feltétellel, hogy a protestánsok és ortodox vallásúak templomot és maguknak házat építhettek Pesten, s hogy katolikus szertartásokon való részvétel és dekrétális eskü nélkül is hivatalt viselhettek a Helytartótanácsnál, amely 1784-ben költözött Budára.⁶⁶ Ez a rendelet a protestáns nemesség számára új karrier- és vagyonszerzési lehetőségeket jelentett a 19. században, és később valóban növekvő létszámban

62 CZIFRA Mariann, *Kazinczy Ferenc és az ortológusok*, Budapest, Ráció (Ligatúra), 2013, 81–85.

63 Ami még Teleki (II.) Józseftől maradt meg: Simon PHILIBERT de la Salle d'Etang, *Manuel d'agriculture*, Párizs, Lottin – Dessain, 1764; Ludwig MITTERPACHER, *Elementa rei rusticae*, Buda, 1777; LIPPAY János, *A Posoni kert*, Győr, 1753. Ami pedig valószínűsíthetően Teleki (III.) László gyűjtése: HAJÓS Sándor, *A mezői gazdaságnak különös formája és annak rendes számolása*. Székesfehérvár, 1819; KOVÁTS Antal, *Utasítás a fák betegségeiről, gyógyításairól és a természet mivoltáról, munkáiról*, Marosvásárhely, 1809; SZUHÁNYI János, *Szorgalmatos méhésztudomány*, Pest, 1795.

64 Lásd a kötetben apjához írott latin nyelvű, Göttingenben kelt levelét. TELEKI László, *Péter Király...*, MTAK Kézirattár, RUI 4° 42.

65 F. CSANAK 1983, *i. m.*, 42.

66 A rendelet magyar fordításban: SINKOVICS István, *Magyar történeti szövegyűjtemény II*, Budapest, Tankönyvkiadó vállalat, 1968, 1045–1053.

képviseltették magukat a kormány szervnél, így hivatalaik már nem kötötték őket szoroson Erdélyhez.⁶⁷ Ez a törvény a Telekiek közül leginkább az akadémiai elnök Teleki (IV.) József előtt nyitott igazi utat hivatásszerű hivatalviselés betöltésére. A legfelső politikai elitpozíciók (nádor, tárnokmester, országbíró, kamaraelnök, személynök) számára is elérhetetlenek maradtak,⁶⁸ örökletes főnemesi címük mellett ugyanis nem rendelkeztek óriási uradalmakkal, több ezer jobbággal és a magyarországi kapcsolatrendszerük sem a régi elithez, hanem az újonnan felemelkedőkhöz kötötte a családot. Maradtak tehát a nagy középbirtokosokat megillető rendi jellegű hatóságok: a Helytartótanács, a Kúria, a Kamara és a Kancellária. A koronaőr Teleki (II.) József 1790-ben a protestánsok nádorjelöltjeként teljesen esélytelennek számított ugyan a katolikus többségű országgyűlésen, de a kötelező protestáns jelöltállítás miatt részt vett a nádorválasztáson.⁶⁹ Ellenben mégis gesztusértékű, hogy ő volt a protestáns párt jelöltje, mert mutatja a család felekezeten belüli tekintélyét is. Az 1791. évi országgyűlésen a vallásügyi törvénycikk beiktatása körül zajló felekezeti harcok, amelyekben a koronaőr Teleki is kitartóan részt vett, jól mutatják, hogy míg „a felekezetiesség a 18. század folyamán szűnt meg döntő szempont lenni a magyar politikában,”⁷⁰ addig a hivatalviselésben ez csak valamivel később következett be. A protestánsok oktatási reformjai, valamint a felettük való katolikus ellenőrzés, amely ellen Teleki (II.) József hevesen harcolt,⁷¹ épp azért lettek jelentősek, mert a 18. században is rohamosan nőni kezdett a hivatali ügyintézés iránti igény, s a kellő számú, megfelelő oktatásban részesülő protestánsra szükség is lett a 19. század elejétől fogva. Ők aztán a hivatalok utánpótlási bázisaként az így szerzett hivatalaik által nemcsak stabil megélhetésre, hanem olyan kapcsolathálóra és szervezeti működésben elsajátított gyakorlati tudásra tettek szert, amelyet később különböző társas intézményekben, így az Akadémiában is kamatoztatni tudtak.⁷² Ennek az új, a 18. század közepétől fogva fokozatosan erősödő hivatali főnemességnek⁷³ lett a tagja Teleki (IV.) József is az 1820–30-as években.

67 EMBER Győző, *A M. Kir. Helytartótanács ügyintézésének története 1724–1848*, A M. Kir. Országos Levéltár kiadványa, 1940, 83.

68 CSERPES Tünde, SZIJÁRTÓ M. István, *Nyitott elit? A magyar főméltsóságok a 18. században*, Századok 144 (2010), 1225–1261.

69 SZIJÁRTÓ M. 2017, *i. m.*, 378–379.

70 SZIJÁRTÓ M., *A kora újkori magyar rendiség az újabb szakirodalomban II.*, Aetas, 24 (2009) 4. sz., 131.

71 F. CSANAK 1983, *i. m.*, 253–260.

72 Erről részletesen lásd KOLLÁR Zsuzsanna, *Mintaadó szervezeti formák a Magyar Tudós Társaság működési rendjében*, in: Aranka György és a tudomány megújuló alakzatai, szerk. BIRÓ Annamária, EGYED Emese, Kolozsvár, EME, 2018, 279–298.

73 VÖRÖS Károly, *A társadalmi fejlődés fő vonalai*, in: EMBER Győző, HECKENAST Gusztáv (szerk.), *Magyarország története, 1686–1790*, in: *Magyarország története tíz kötetben*, 4. kötet, főszerk. PACH Zsigmond Pál, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1989, 682–683.

Teleki (III.) László még inkább csak a törvényből és rangjából adódó lehetőségekből profitálhatott, ugyanakkor új típusú jövedelemszerzési lehetőségként megjelent a pesti és budai bérpalota-építés, amelynek kivitelezésére a Teleki család az elsők között vállalkozott már akkor, amikor még közel sem volt egyértelmű, hogy mennyire válik ez majd jövedelmezővé Pesten. 1787-ben a koronaőr József egy katonai árverésen megvásárolta a budai Szent György téri telket, amelyen 1789-ben fejeződtek be az építési munkálatok.⁷⁴ (4. kép) Ez az épület pompázatos copf-stílusú bérpalota volt, az első bérpaloták között volt Budán, és nem a család hivatalos rezidenciájaként szolgált, így jelentősen növelte a család bevételeit annak ellenére is, hogy a nemesi adómentesség nem terjedt ki a városi ingatlanokra.⁷⁵ Az első pesti telekalkáció 1789-ben zajlott le, és 1793-ig 134 telket értékesítettek – feltehetően ekkor vásárolta első pesti telkét a koronaőr József is. Az 1793 és 1796 között épült Szervita téri Teleki-palotába azonban 1796-ban bekövetkezett halála miatt ő már nem költözhetett.⁷⁶ Mindeközben 1795-ig befejezte a Kolozsváron 1792-ben férfi utód nélkül elhunyt Teleki (II.) Ádám (1740–1792) házáat is, ez az épület ma is központi helyet foglal el a városban. Teleki (II.) József volt tehát, aki Erdélyből „kivándorolt”, hogy a fejlődő pesti-budai kulturális-politikai vérkeringésbe bekapcsolódhasson. Saját ízlését és érdeklődését reprezentáló jelentős könyvgyűjteménye ismeretes, tudjuk azt is, hogy vonzódott az utazáshoz, a színházhoz és az építészethez (több mint nyolc épület felépíttetése fűződik a nevéhez). Ugyanakkor az általa betöltött pozíciókat utódai is messze felülmúlták mind politikai, mind pedig tudományos téren, aminek elsősorban az új típusú intézményekben bekövetkezett tekintélyszerzés volt az oka.

Noha számos analógiát találunk Teleki (II.) József és fia, (III.) László életútja között, kezdve a könyvgyűjtés szeretetétől az irodalomhoz való közös kapcsolatukig, László politikai tekintetben főképp az 1785–1789-es években a rendi ellenzék táborát gyarapította, így az udvarban és Magyarországon ekkortájt jelentős bizalmi pozíciókra nem tarthatott számot, annak ellenére sem, hogy társadalmi

74 F. CSANAK 1983, *i. m.*, 41–43 és 428.

75 TÓTH ÁRPÁD 2009, *i. m.*, 86.

76 Néhány évtizeddel később a bérházépítés nemcsak nagybirtokosok, hanem kereskedők, bankárok, magas rangú hivatalnokok számára is kiugróan jövedelmező befektetési formává vált, szemben az alig 4%-os hozamú birtokjövödelmekkel, a pénzkölcsönzéssel vagy a bizonytalan államkölcsönökkel. Lásd *A város társadalma* című fejezetet, in: BÁCSKAI Vera, KUBINYI András, GYÁNI Gábor, *Budapest története – a kezdetektől 1945-ig*, szerk. NYERGES András, Budapest, BFL, 2000, 103; BÁCSKAI Vera, *Városok és városi társadalom Magyarországon a XIX. század elején*, Budapest, Akadémiai, 1988; KABDEBÓ Gyula, *A városok építése: 1. Budapest, Városi Szemle, 1908/2*, 95–103.

gyarapodásával egy időben apjához hasonlóan ő is a lojalitás felé mozdult el. 1789-ben kezdte meg hivatali emelkedését az erdélyi kormányzóknél, 1791-től kamarai tanácsos, rá egy évre az erdélyi Királyi Tábla bírója lett – 1799-ben azonban végleg lemond erdélyi tisztségeiről. Jól jellemzi karrierstratégiáját, hogy peregrinációja alatt konzervatív apja rosszállása ellenére is beáll a bécsi szabaddkőművesek táborába,⁷⁷ aztán 1790-ben az első olyan főrangúak közt van, akik szokatlan módon, arisztokrata voltuk ellenére vármegyei követté választatták magukat. Korábban e funkció miatt a rendi alkotmány a szokásjog szerint kizárta volna őket a felsőtáblán való megjelenésből, ebben az időben azonban már az alsó- és a felsőtáblán is megjelenhettek. Ráadásul Teleki (III.) László mindezt a mindig is ellenzéki szerepben álló Máramaros vármegyében tette.⁷⁸ Tudva, hogy a 18. században az alsótábla egyre jelentősebb súllyal van jelen, és ez a csoport képviseli az ellenzék az országgyűlésen az aulikus főrendekkel szemben,⁷⁹ ez a lépése igencsak elgondolkodtató. Egyes értelmezések szerint a 18. században számos alsóházi követ jelent meg az országgyűlésen a főrendek „kreatúrájaként” azzal a céllal, hogy politikai viharokat szítsanak.⁸⁰ Akár ez a lehetőség is elképzelhető lenne, de az alsóházi részvétel semmiképpen sem illeszkedik a hagyományos főrendi politikai stratégiák sorába, sokkal inkább a bene possessionati felemelkedésének logikája jellemzi.⁸¹ László tehát sok szempontból követte a családi hagyományokat, ám bizonyos területek és döntések esetében nem félt a normától való eltérésektől sem.

Ezt igazolja házastársához, gróf Teleki Máriaéhoz való viszonya is. Az unokatestvérével kötött házassága megerősítette a család erdélyi kötelekeit, de a házasság felbontását illető terve meglehetősen szokatlan: a reformátusoknál a válás engedélyezett, mégsem volt gyakori jelenség. Fekete János (Teleki László barátja) Teleki Mária halála után László gyászán élcelődve azt is felvetette, hogy a haláleset a gróftól nem rázta meg olyan mértékben, ahogyan azt gyászbeszédében és verseiben

77 F. CSANAK 1983, *i. m.*, 345–347.

78 SZIJÁRTÓ M. István, *A diéta*, Budapest, Osiris, 2005, 439.

79 *Uo.*, 151, valamint a 4.b fejezet.

80 HORVÁTH Mihály, *Magyarország történelme VII.* 116–118, 362–363; EMBER Győző, *A barokk rendi társadalom=Barokk és felvilágosodás*, szerk. Domanovszky Sándor, Budapest, 1941 (Magyar művelődéstörténet, 4), 146; WELLMANN Imre, *Rendi állás és hivatali rang a XVIII. század eleji kormányhatóságokban*, Levéltári Közlemények, 1940–1941/18–19.

81 SZIJÁRTÓ M. 2005, *i. m.*, 18.

artikulálta.⁸² Újabb szokatlan döntést hozott, amikor elvette a nála húsz évvel fiatalabb báró Mészáros Johannát, aki később József nádor feleségével közeli kapcsolatokat ápolt, és komoly mecénaturát mozgósított az 1830-as években.⁸³ Apja és felesége halálát, illetve 1801-ben bekövetkezett újraházasodását követően 1803-ban, harminckilenc évesen lett a magyar országgyűlés királyi táblájának bírása.⁸⁴ 1802-től a Dunamelléki Református Egyházkerület világi főkurátora, 1811-től a Somogy megye adminisztrátora tisztségeket is betöltötte. Később, halála előtt másfél évvel a hétszemélyes tábla bírása lett.

Teleki László vagyonának nagy részét gyermekei nevelésére fordította, szabad idejében költéssel foglalkozott,⁸⁵ és nem utolsó sorban egész életében gyűjtötte a könyveket. Már apja 1796-ban bekövetkezett halála előtt is rendelkezett Kolozsváron saját könyvgyűjteménnyel. Ezt igazolják azok a kéziratos könyvkatalógusok, amelyek néhány éve kerültek elő a Kolozs Megyei Állami Levéltárban.⁸⁶ Érdekes kölcsönzési adatokra bukkanunk a legnagyobb jegyzék hátuljában. A katalógust 1795 és 1799 közt használták a kölcsönzések feljegyzése végett. A kölcsönző személynek be kellett írnia a dátumot, a kikölcsönzött könyvek címét és alá is kellett írnia a jegyzéket. 15 kölcsönzésről van írásos adat, ebből hét ki van húzva, amiből arra lehet következtetni, hogy a könyvek visszaszolgáltatásakor a bejegy-

82 „*De tán a Satyra, mert nevetni szeret, Azt mondná, hogy azért irhattál ezeket, Mert érte szivedet nem igen rongálta Fájdalom, s csak szokás versidet dictálta; 'S Minthogy mindenedet, hogy zokogni látszál, Fel keresni kívánsz: versed Tomussá vál.'*” Az MTA KIK-ben lévő kéziratot közli: VADERNA GÁBOR, *Gróf Teleki László és gróf Teleki Mária válási kísérlete és irodalmi visszhangja*, Lymbus, 2018, 495–512. Vö. VADERNA 2017, i. m., 187–193.

83 TÓTH ÁRPÁD, *Önszervező polgárok*, Budapest, L Harmattan, 2005, 61; GYULAI LAJOS, „(...) barátom a túlvilágon is” *Döbrentei Gábor és gróf Gyulay Lajos naplófeljegyzései (1835. május – 1861. október 28.)*, s.a.r., bev. HÁSZ-FEHÉR Katalin, Szeged, Klasszikus Magyar Irodalom Tanszék, 2011.

84 „A királyi tábla az alsótáblának nemcsak egyik alkotórésze, hanem afféle tisztikara volt. Ezért nemcsak hogy részt vett az alsótábla által kiküldött minden egyes bizottságban, de ezt nem is csekély súllyal tette.” SZIJÁRTÓ M. 2005, i. m., 161.

85 VOINOVICH Géza, *Idősb gróf Teleki László irodalmi munkássága*, ItK, 1899/2, 129–167.

86 *Catalogus librorum Ladislai Teleki*, Romániai Kolozs Megyei Állami Levéltár, ANR DJC fond nr. 928 crt. nr. 470: Nagy tizenkettedrét méretű, tematikus jegyzék, több kéz írása, 18. századi, négyzintű részletességű szakrend szerinti. A legkésőbbi benne szereplő tétel 1796-os. 249 számozott fólió, 3056 tétel. A papír a holland Zaandijk városában 1675-től 1902-ig működő Cornelius és Jan Honig nyomdászattól való, a vízjelen egy postakürt szerepel koronás pajzson. *Catalogus Librorum 1217*, ANR DJC fond nr. 928 crt. nr. 472: Ez egy negyedréti méretű alfabetikus jegyzék. *Catalogus Librorum Ladislai Comitiss de Teleki, London, 1787 die. 20. Juni*, ANR DJC fond nr. 928 crt. nr. 415.: Szintén negyedréti méretű alfabetikus jegyzék, a szerzők vezetéknéve szerinti rendezéssel, A-tól L-ig tart, 193 tételt tartalmaz. Ebben található a Teleki László peregrinációja alatt Angliában vásárolt könyvek.

zést áthúzták. Filozófiai köteteket, illetve Fessler, Lessinget, Prayt, Schwartnert kölcsönöztek a jegyzék tanúsága szerint. 1796. január 13-án Wesselényi József például Ignaz Schmidt *Neuere Geschichte der Deutschen* című 1785-ben kiadott kötetét kölcsönözte ki, Wesselényi Farkas Friedrich Gentz *Betrachtungen über die französische Revolution* című kötetét. Aranka György a 16. századi Alpinus Prosperus itáliai fizikus és botanikus híres művét vette kölcsön, amely a prognózishoz szükséges számos betegségtünetet tartalmaz, amelyek lehetővé teszik a páciens várható élettartamának megállapítását.⁸⁷ Az ilyen felbukkanó források, mint amilyen a kölcsönzések listája, sokat elárulnak az erdélyi nemesség kapcsolatfelvételéről, ahogyan az is, hogy a könyvek később is Kolozsváron maradtak, távol tulajdonosuktól, talán az ott tartózkodó fiainak tanulása céljából. Szabó András, a Teleki gyerekek nevelője gondját viselte és szakrend szerint felállította a könyveket, ő adott nekik hosszas munkálatok árán könyvtárformát 1806-ra,⁸⁸ Baló Sámuel pedig a beszerzők egyike volt.⁸⁹

Irodalomtörténetünk leginkább ortológusként emlékezik meg Teleki (III.) Lászlóról: nyelvészeti tárgyú dolgozatokat publikált, melyek közül az első jelentős *A' magyar nyelv elé mozdításáról buzgó esdekélései* című volt 1806-ban,⁹⁰ a szerző ekkor már negyvenkét éves. 1819-ben – tizenhárom évvel e kötet megjelenése után – fia, Teleki (IV.) József az előírásoknak megfelelően név nélkül benyújtja szintén nyelvészeti tárgyú pályázatát az 1815–17. évi Marczibányi István-féle alapítvány jutalomkérdéseire. József a pályázatot megnyerte, s nevének felfedésekor apja döbben meg a leginkább, hiszen ő volt ekkor az alapítvány elnöke.⁹¹

87 Prosper ALPINUS, *De praesagienda vita et morte aegrotantium (1601)*. E könyv 1733-ban Leidenben kiadott egyik példánya szintén megtalálható ma a Teleki-gyűjteményben. Érdeklenség, hogy a könyvet még a 20. században is többször újra kiadták.

88 Szabó András Teleki Lászlóhoz Kolozsvár, 1802. február 7. MTA Kt. M. Irod. Lev. 4Rét 11. és 12. IMRE SÁNDOR, *Wesselényi Miklós ismeretlen nevelői*, Erdélyi Helikon, 1930/5, 389–395.

89 Baló Sámuel Teleki Lászlóhoz, MTA Kt. M. Irod. Lev. 4Rét 22.

90 TELEKI László *ifj. Leveles könyvecskéje*, Romániai Kolozs Megyei Állami Levéltár, fond 928, 412; *Üő, Vallás, babona, hitetlenség*, Kolozs Megyei Állami Levéltár, fond 928, 37.; *Üő, Gyermekeim neveléséről való gondolataim*, Kolozs Megyei Állami Levéltár, fond 928, 480; *Üő, Péter Király (...)*, MTAK Kézirattár, RUI 4° 42; *Üő, Három Szomorú Játékai*, MTAK Kézirattár, RUI 4° 133/I; *A' magyar nyelv elé mozdításáról buzgó esdekélései G. Teleki Lászlónak*, Pesten, Trattner Mátyás' betűivel, 1806. Elsőként a „buzgó esdekélései” jelent meg, amely Kultsár István kérdésére íródott nagy ívű pályamű, bár a pályázatra Teleki nem küldte be művét. A jutalomkérdés előzménye az 1805. évi IV. törvénycikk a magyar nyelv használatáról.

91 SZABÓ ÁDÁM, *Teleki József (1790–1855) tudományos jelentősége*, Marosvásárhely, Teleki Téka Alapítvány, 2018, 220.

Teleki József karrierje az apja által megkezdett munkának mintegy a folytatása volt. Mindketten koruk legnívósabb független tudományos társaságának elnökei lehetnek, és mindketten úgy kapták meg e kinevezést, hogy egyaránt elismertek voltak hivatali pozíciójukban és tudományszervezőként. Teleki László 1816-ra olyan tekintélyre tett szert literátorként, hogy Pest vármegye őt delegálta a Marczibányi-alapítvány elnöki székébe. E tisztségét élete végéig viselte, ám halálával az alapítvány munkája is hanyatlani kezdett, mert Cziráky Antaltól és Végh Istvánból már hiányzott az ügyszeretet.⁹² Teleki László alapítványi munkája mellett vacsorákat adott Pesten a Szervita téri palotában, a nyelvújításban is szerepet vállalt, és annak megoldását egy tudós társaság megalapításában látta. A börtönből szabadult Kazinczy Ferencet, akit még apja révén ismert meg, visszavezette a közéletbe, és személyét legitímálta. Kazinczy úgy küldte el a *Tudományos Gyűjtemény* kiadójába *Orthologus és Neologus* című munkáját, hogy Teleki Lászlónak címezte, és arra kérte, a dolgozatot adja át Thaisz András főszerkesztőnek. (Thaisz egyébként a Telekiek ügyvédjeként dolgozott, emiatt a korábbi szakirodalomban felmerült, hogy az egész *Tudományos Gyűjtemény* Teleki László fennhatósága alá tartozott.)⁹³ Czifra Mariann Telekivel kapcsolatos észrevétele szépen illusztrálja, miképpen volt összehangolva a rendiség tekintélyelvű hierarchiája a tudományos pozíciókkal. Figyelemre méltó, hogy a *Tudományos Gyűjtemény* 1819. októberi számában az idős Teleki László hétszemélyes táblai előléptetését – más tudományos előmenettel rendelkező hivatali és egyházi személyek előmenetelével együtt – literátori munkásságára hivatkozva közlik:

„Ő Császári Királyi Felsege meg lévén arról győződve, hogy tsak azon Ország boldog, mellynek Tudománykedvellő, Igazságszerető, bölts Elöljárói vagynak; kedves Hazánk eránt való atyai gondoskodásának új példait adta e' következő Elöléptetésekkel: (...) Hasonlóképen Méltóságos H. Sz, B, Gróf Széki Teleki Lászlót, az elfelejthetetlen Gr. Teleki József' fiát Cs. Kir. Kamarást, Nemes Somogy Vármegye Fő Ispány Helytartóját, és a' Tekintetes Kir. Törv, Tábla' Báróját, a' ki ditső mind Atyának nyomdokit követvén, mind a' Hazai, mind a' Romai mind pedig a' mai Külföldi Literaturában magának jeles érdemeket szerzett, 's ezen Tud. Gyűjteményünket nem csak Előfizetéssel mozdítja elő, hanem e' f. e. 1-ső Kötetbe iktatott betses Értekezésével megtisztelte, ugyan a' N. M. Septemvirális Táblának Assessorai közzé iktatni méltóztatott.”⁹⁴

92 KERÉNYI 2002, i. m., 80–83.

93 CZIFRA 2013, i. m., 39–41, vö. BÍRÓ 1994, i. m..

94 THAISZ András, *Elölépések, megtiszteltetések*, Tudományos Gyűjtemény, 1819/10, 119–120.

Vitatható persze, hogy az uralkodó csakugyan figyelembe vette-e az előléptetés-kor az ilyen irányú tevékenységet, kivált *A' Magyar Vers-szerzés Mesterségéről szöllő Gondolatai Gróf Teleki Lászlónak* című értekezést.⁹⁵ Ha csupán Thaisz András főszerkesztőnek a tiszteletnyilvánításáról van szó, akkor is érdekes, hogy ez a fajta tudományosságot méltató beszédmod az országos nyilvánosság részét képezi. Ráadásul a későbbi évtizedekben a tudományos tevékenység és a politikai befolyás, a rang ugyanilyen fokú összemosódása, keveredése jellemző lett, legalábbis a Magyar Tudós Társaság tiszteletbeli tagjává váló férfiak közül sokan inkább csak a „tudós hazafi” címet kaphatnák meg, mert a valódi tudományos kutatómunkát nem ők végezték. 1823-ban, halála után két évvel Thaisz András megjelentette Teleki (III.) László arcképét és életrajzát néhány versrészlettel együtt a *Tudományos Gyűjtemény*ben. A következő szavakkal összegezte megemlékezését:

„Egy ilyen Férfitől foszta meg a' zordon halál (...) hasznos és példás életének 57-ik esztendejében, közhasznú fáradozásainak idő előtt véget vetvén, 's ez által kedves Háza népét, a' Vallást, a' Hazát, de főképpen a' Magyar Literaturát, mellynek minden Mágánások biztató példájául szives és lelkes barátja, betsülője, 's előmozdítója volt (...)”⁹⁶

Teleki halálakor ügyvédje, közeli barátja ebben a terjedelmes életrajzban a gróf életét, irodalom iránti szenvedélyét és tevékenységét jelentőségteljes életútként ábrázolja, melyben minden a tudománypártolásért történt. Míg a *Tudományos Gyűjtemény* első pár évében főként főúri mecénások képei jelennek meg – jó példa erre Teleki Lászlónak az 1823. januári szám elején közzétett arcképe is –, addig a Magyar Tudós Társaság évkönyveiben olyan prominens személyiségek örökítettnek meg, mint Kölcsey, Kazinczy vagy Berzsenyi. S ha már a tudománypártolás e Telekinél előkerülő sajátos módját vizsgáljuk, nem lehet szó nélkül hagyni, hogy az Akadémia történetét elsőként megíró Döbrentei Gábor miképpen illeszti be az első elnök apját, Teleki Lászlót az Akadémia megalakulásáról szóló előtörténetbe. Döbrentei ugyanis, hasonlóan Thaisz Andráshoz, Teleki László tudományos szervezetekben megszabott szerepléseinek előzményeként tartja számon az Erdélyi Nyelvművelő Társaság utódtársaságában megszabott pénztárnoki pozícióját.⁹⁷ Szintén említésre érdemes, hogy a *Tudományos Gyűjtemény* 1818. évi 3. számában az 1817. évi november 23-án a Nemzeti Múzeumban tartott Magyar

95 TELEKI László *A' Magyar Vers-szerzés Mesterségéről szöllő Gondolatai Gróf Teleki Lászlónak*, Tudományos Gyűjtemény, 1819/1, 17–49.

96 THAISZ András, *Gróf Széki Teleki László életrajza*, Tudományos Gyűjtemény, 1823/1, 87–106.

97 DÖBRENTÉI Gábor (szerk.), *A Magyar Tudós Társaság Évkönyve*, 1833, 35.

Nyelv Ünnepe alkalmából elmondott beszéde teljes terjedelmében megjelent. Ezt a beszédet Teleki László a Marczibányi-alapítvány elnökeként mondta el.⁹⁸ Erről a tisztségéről 1833-ban a Magyar Tudós Társaság első évkönyvében Döbrentei azt írta egy lábjegyzetben, hogy „Pest Vármegye választottságának Elölülőjévé József Főherceg, Nádor és Főispán, Gróf Teleki Lászlót nevezte”.⁹⁹ Döbrentei tehát az első megírt akadémiatörténet egyik jelentős állomásává tette Teleki László irodalmi működését azáltal, hogy tevékenységét az alapítás előzményei között ilyen előkelő helyen tünteti fel, s az is kiderül belőle, hogy József nádor (5. kép) nevezte ki az apát is, ahogyan később (IV.) Józsefet is ő jelölte ki az Akadémia élére. Az a József nádor, akit László akadémia-tervezetében a protektori teendőkre javasolt.¹⁰⁰

László munkáját és szemléletét nemcsak fia, de második felesége, gróf Teleki Lászlóné báró Mészáros Johanna is tovább vitte. Tekintélyét jól mutatja, hogy felette 1843. március 18-án maga Toldy Ferenc mondott gyászbeszédet az Akadémián. Ezzel a gróf özvegye volt az első és sokáig egyetlen asszony, akiről az Akadémiában halálakor megemlékeztek.¹⁰¹ Az özvegy egyrészt egyedüli nőként adakozott a Magyar Tudós Társaság felállításakor, másrészt „a nőegyesület által alapított intézetek, és különösen az ápolóintézet, a szabad dolgozó ház, a szegények iskolája s a senyvedők háza jövedőjét s szebb virágzását úgy vélte teljesen biztosíthatónak, ha azok egy saját, arra alkalmas épületben, közös felügyelés alatt összesíttetnek.” Erre a célra egy 138 000 pengő forintos épületet vásárolt meg hitellel, és ajánlotta fel azt a vármegyének, hogy abban közös intézetet Josephinum néven állíttasson fel.¹⁰² Teleki Lászlóné olyan vagyonekat áldozott az 1817-ben alapított Pesti Jótévedő Asszonyi Egyesület munkájára, hogy 1833-ban már a családja és maga a nádor kérte, adja át az egyesületet a Helytartótanácsnak, „mivel ő addigra a vagyona nagyobb részét feláldozta az egyesület javára.”¹⁰³ Teleki (IV.) József pedig – nem lévén utódja, kinek révén a család társadalmi kapcsolatait szélesíthetné – életművét és a család könyvtárán felül a saját, tetemes vagyont is az Akadémiára hagyta. E gesztusok is illusztrálják, hogy a tudományos vagy tudománypártoló tevékenység értelmezése ebben az időszakban egyaránt jelentette a haza előmenetelét szolgáló munkát is. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy az irodalmi

98 A levél itt található: KULTSÁR István, *Szóllás...*, Tudományos Gyűjtemény, 1818/3, 57–65.

99 *Uo.*, 42.

100 *A magyar nyelv elé mozdításáról buzgó esdeklései G. Teleki Lászlónak*, Pest, 1806, 153–210.

101 Kiad. BAJZA József, *Toldy Ferenc irodalmi beszédei*, Pozsony, Wigand Károly Frigyes betűivel, 1847.

102 *Uo.*, 94.

103 TÓTH Árpád, *Önszervező polgárok*, Budapest, L Harmattan, 2005, 61.

és politikai-társadalmi cselekvést a közvélemény nem választotta el, ahogyan ekkor még a szépirodalom sem vált ki az osztatlan literatúra-fogalomból. A jelenség megítéléséhez további kutatásokra és példákra lenne szükség, innen nézve mégis érthetőnek tűnik, milyen szerepe volt a család stratégiájában a tudományos előmenetelnek, amely aztán Teleki (IV.) József pályáján érte el csúcspontját.

„Ettől a Telekitől sokat várok.”¹⁰⁴

Teleki (IV.) Józsefről meglepően kevés ismerettel rendelkezünk. Monográfia még nem készült életéből, részben talán mert az irodalomtörténet-írás szempontjából érdekes forrásdokumentumok, mint például útinaplója (*Tagebuch einer im Jahr 1812. den 9. April unternommenen Reise*), a második világháborúban megsemmisültek.¹⁰⁵ Szépirodalmat sosem írt, magánéletéről keveset tudunk, kultusza nem alakult ki, noha halálakor voltak erre irányuló kísérletek.¹⁰⁶ Irodalmi működése inkább jellemzhető olyan háttértevékenységként, amelynek megértéséhez elszórtan megtalálható források felkutatása, társadalom- és mikrotörténeti vizsgálatok lennének szükségesek. Gyermekkoráról leginkább Teleki (III.) László és Szabó András levelezéséből ismerhetünk meg részleteket. Jelen dolgozat keretei miatt itt most csak egyetlen, fontos példát említek: 1807-ben Szabó bérletet vásárolt a Teleki-gyerekeknek a Pest-Budára érkezett erdélyi színjátszók előadásaira.¹⁰⁷ Göttingeni egyetemi éveiről külön tanulmányt lenne érdemes publikálni, mert annak hozadékai megjelentek mind a tudományos munkáiban, mind az esztétika diskurzusában.

104 KAZINCZY levele Döbrentei Gábornak, (Széphalom, november 10.), 1818., *KazLev*, 16. köt. 232.

105 „József eme utinaplójából – mely sajnos befejezetlen maradt – látjuk, hogy Bécsből indult és utazása irányát pontosan követhetjük. József is, – mint elődei – Prágán, Drezdán, Lipcsén, Weimaron, Erfurton át előbb Göttingába utazik, s tanulmányai közben innen tesz két kirándulást a Harzba, majd pedig Braunschweigen, Brandenburgon át Potsdamba és Berlinbe utazott, s innen Wittenbergen keresztül tért vissza Göttingába. 1814-ben innen Hannover, Amsterdam, Leiden, Hága, Rotterdam és Harwich érintésével Londonba utazik, a hol 1814. június 27-ikéről kelteve három hónapra tartózkodási engedélyt kap. Angliából távozva, József gróf Calais, Brüsszel, Antwerpen Achen, Köln, Koblenz, Mainz, Frankfurt, Heidelberg, Mannheim, Karlsruhe, Stuttgart, Tübingen, Schaffhausen, Zürich, Baden, Bern, Solothum és Basel érintésével 1815-ben Párisba ér, a honnan Fontainebleau, Chalons, Macon, Lyon, Genf, Lausanne, Turin, Genua, Milano érintésével utazik haza.” IVÁNYI 1931, *i. m.*, 25–26.

106 „...az intézet ügye neki szívügye, az intézet maga fogadott gyermeke; az ő élete s az academiáé egy.” Lásd BAJZA 1847, *i. m.*, 349.

107 „A Theatrumnak a Logeért mér le tettem az 58. Rforintokat.” SZABÓ András Teleki Lászlóhoz (12. levél) Pest, 1807. aug. 4. MTA Kt M. Irod. Lev. 4Rét 137. 109f. Vö. KERÉNYI Ferenc, *A régi magyar színpadon*, Budapest, Magvető, 1981, 93.

Teleki József külföldi tanulmányútjáról hazatérve kamarási kinevezést kap, s egyszerre kezdett emelkedni a hivatali ranglétrán, és bekapcsolódni a pesti tudományos és irodalmi életbe (ekkor még apja segítségével). 1816-tól fogva apjával együtt támogatja a *Tudományos Gyűjtemény* folyóirat megindulását és működését, nemcsak előfizetőként és szerzőként, hanem később szerkesztőségi tagként is. A folyóirat a Magyar Tudós Társaság elődintézményeként működött 1818-tól 1822-ig. A mögé alapított intézet a személyi egyezéseken túl szerkezetében és célkitűzéseiben is hasonlított a későbbi Magyar Tudós Társaságra. Ennek az elő-akadémiának az alapszabályzatában való kidolgozásban az ifjú Teleki József is részt vett, aztán belső tagja, később pedig elnöke lett a csupán pár évig ülésező, félnyilvánosságban működő társaságnak.¹⁰⁸ Ezzel párhuzamosan, huszonkilenc esztendő korában nyert a Marczibányi-alapítvány pályázatán. Munkája az előíró helyett a leíró-jellegű nyelvészeti szemléletet részesíti előnyben. E kötet alapján készült el a későbbi Akadémiai nagyszótár.¹⁰⁹ Teleki József harminc éves korára már több ízben megjelentetett drámaírást, poétikatörténeti-esztétikai dolgozatokat.¹¹⁰ Megítélését talán mutatja kissé Kazinczy Ferencsel való levelezése, és hogy Kazinczy mindig pozitívan nyilatkozott róla:

„Én alig várom az időt, a' mellyben ennek az ifjú esztendejű, de nagy készületű 's tiszta fejű Urnak ismeretségébe eljuthassak, 's örömmel vallom, hogy én Gróf Teleki Józsefről mondom Literaturánkra nézve ezt: Hic vir hic est, tibi quem promitti saepius audisti! A T. Gy. legközelebbi darabjában is van egy dolgozása, mellyet gyönyörködve olvastam. Legtitkosabb vonásaiban lesem gondolkozását, 's örömmel látom, hogy a' fej megszabadult bizonyos kelevényektől, mellyek sok jó fejünket bántják.”¹¹¹

Teleki tárgyilagosságára jó példa, hogy amikor Kölcsey Ferenc Berzsenyi-rencenziója megjelenését követően Berzsenyi Dániel 1818-ban polemikus antikritikát küld a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztőségébe, Teleki dönti el, hogy a szöveg

108 Lásd KOLLÁR 2018, *i. m.*, 286–289.

109 TELEKI József, *A magyar nyelvnek tökéletesítése új szavak és új szóllás-módok által*. Jutalom. Feleletek a Magyar Nyelvről a Magyar Nemzeti Múzeum 1815, 1816, 1817. esztendei kérdéseire, Kiadta HORVÁTH István, Pesten, 1821.

110 *Az Esküvés, szomor (szomorú) Játék öt felvonásban*, szerzette G. I., kiadta DÖMÖTÖR Miklós, Udvari hites Jegyző, a' szerző barátja, Pesten Trattner János Tamás betűivel és költségeivel, 1817., *Tudományos Gyűjtemény*, 1817/6, 86–94; KEMÉNY Simon, *Eredeti hazai Dráma két Felvonásban, Barátság és Nagylelkűség*, *Eredeti Dráma*, Irta Kisfaludy Károly, Pesten Trattner János Tamás betűivel, 1820, *Tudományos Gyűjtemény*, 1822/2, 88–98.

111 KAZINCZY levele SZABÓ Jánosnak, (h. n., jan. 23.), 1820, *KazLev*, 17. köt., 31.

átdolgozásra szorul, s visszaküldendőnek ítéli az antirencenziót. „... azt a szerzőnek oly kérelemmel visszaküldendőnek, hogy azt újra általnézvé, tulajdon ítélete szerént minden keményebb személyesítő kifejezésektől szorgosan megtisztítván, vagy jóval megrövidítse, vagy pedig inkább értekező mint antikritikai formába öltöztesse...”¹¹² Berzsenyi ezután dolgozta ki esztétikai értekezését, a *Poetai Harmonistikát*, amely későbbi Akadémiai székfoglalója volt.¹¹³ Teleki bírálatának tárgyilagos hangvétele, objektív szemlélete kritikátörténeti jelentőségű. Ő volt a *Tudományos Gyűjtemény* hasábjain jelentkező első kritikus, akinek szövege indulatoktól mentesen fogalmazott meg elmarasztaló kritikát, különválasztva a szerző személyétől az alkotás minőségét. Fiatalkori poétikatörténeti tanulmánya egyesek szerint a romantika magyarországi kezdetét jelöli, de a neohumanista esztétika magyarországi megjelenése is részben az ő nevéhez fűződik.¹¹⁴ Két történeti értekezése jelent meg az *Auróra* hasábjain 1822-ben és 1823-ban.¹¹⁵ E két terjedelmes mű azért jelentős, mert ezek által többé már nem csupán tudománypártoló hazafiként, hanem mint történettudományban is jeleskedő tudós határozhatta meg magát. Ugyanezek az évek az apától való függetlenedés, az apa helyébe lépés éveit voltak. Teleki László 1821-ben elhunyt, és József a birtokügyek intézésében is apja özvegye segítségére volt. Az 1820-as évektől több levél is érkezik hozzá erdélyi rokonaitól, akik a különböző birtokdarabok peres ügyeinek sürgető rendezését vagy jogi segítséget kérnek tőle.¹¹⁶

Noha több generáción át várták a megfelelő alkalmat a társaságalapításra, az Akadémia alapításába mégis csak akkor kapcsolódott be, amikor az uralkodó

112 OSZK Kézirattár, Fol. Hung. 4. Nem tudható azonban, hogy Berzsenyire eljutott-e Teleki véleménye, mindazonáltal az *Észrevételekben* már tudatosan kerül a személyesítést. Berzsenyi ezt követően évekig dolgozott a *Poetai Harmonisticán*. FÓRIZS Gergely, *Alpeseken Alpesekek emelkednek, A képzés eszménye Berzsenyi elméleti szövegeiben*, Budapest, Universitas, 2009, 186–187; *Berzsenyi Dániel prózai munkái*, kiad. FÓRIZS Gergely, Budapest, Editio Princeps, 2011.

113 A mű esztétikatörténeti kontextusához az is hozzátartozik, hogy Berzsenyire inspiráló hatással volt Szabó Andrásnak, azaz Teleki József nevelőjének egyetlen publikált esztétikai értekezése. Lásd FÓRIZS Gergely, *A Poetai Harmonistika koncepciójának forrásai és esztétikatörténeti kontextusa*, ItK, 2006/1-2. (110), 15–47.

114 KOLLÁR Zsuzsanna, „Játékszini tekintetben” – *Teleki József drámaírástairól = Drámák háttérhelyzetben I*, szerk. BRUTOVSZKY Gabriella, DEMETER Júlia, N. TÓTH Anikó, CSIZMADIA Gabriella, Kassa, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, 2014, 315–329; KOLLÁR Zsuzsanna, *Egy konfliktus természetrajza*, ItK 2018/6 (122), 707–730.

115 TELEKI József, *Eger várának ostroma 1552-ben*, *Auróra*, hazai Almanach, kiad. Kisfaludy Károly, Pest, Trattner, 1822, 229–252; *Első Lajos nápolyi hadviselése 1347–1351*, *Auróra*, hazai Almanach, kiad. Kisfaludy Károly, Pest, Trattner, 1823, 41–70.

116 Lásd például Teleki Domokos levele Teleki Józsefhez, MNL OL P 654. 15. d. 37. tétel, 14v-r–16v-r. Teleki Józsefné (1832, 1836), MNL OL P 654. 15. d. 37. tétel, 42v-r–43v-r.

jóváhagyja Széchenyiék felajánlását.¹¹⁷ Ezzel az óvatossággal nincs egyedül, az adományozók névsorából is látszik, hogy József nádor adományát követően más aulikus családok is bátrabban álltak mecénásnak. Az Akadémia működését kidolgozó bizottság tagjait 1827. november 30-án nevezte ki a nádor. „Az elnökségre gróf Teleki Józsefet, akkori csanádi főispánt, a Helytartótanácsban közvetlen munkatársát, kérte fel. A kinevezett huszonkét bizottsági tagon kívül meghívást kapott az ülésekre a négy alapító is.”¹¹⁸

Nem tudni ugyan, hogy ebből az összesen 27 tagú bizottságból hányat ajánlott Teleki, az azonban nyilvánvaló, hogy közülük többen már ismerték őt a *Tudományos Gyűjtemény* szerkesztőségéből. Széchenyi négy főlioni 1827–28-ból származó, Józsefhez írott levele megtalálható a Teleki-levelezésben. A barátságos, közvetlen hangvételtől lehet arra következtetni, hogy közöttük ellentét nem volt. 1828. július 2-án Cenkről írja: „A Tudós Társaság gyűlése is tán akkor lesz (...) ha jó előre tudósítani szíveskednél igen nagy köszönettel volnék irántad.”¹¹⁹ E levél is erősíti azt feltételezést (és Széchenyi naplójából is ez derül ki), hogy nem az alapító tartotta kezében a bizottság munkáját, hanem sokkal inkább Teleki, aki tehát Széchenyi és a nádor bizalmát is élvezte. S ilyenformán a bizottság katolikus tagjainak sértődései, melyekről Vaderna Gábor külön fejezetet írt monográfiájában, nem reprezentálják Teleki közmegejtését. Persze ettől még számos ismeretlen körülményre hívja fel a figyelmet Teleki József egyetlen viselkedése (zsebre tett kézzel, kézfogást mellőzve üdvözlí és búcsúztatja a bizottság a társaság alaprajzát kidolgozó deputáció katolikus tagjait),¹²⁰ azonban a helyzet megértéséhez feltehetően jobban kell ismerni a két felekezet (tudomány)politikai harcait. Teleki elnöki kinevezése pedig már természetesen következett az Akadémia működését kidolgozó deputáció elnöki posztjából. A későbbi években mégis elsősorban politikusként és hivatalnokként működött, tudományos munkára az Akadémiával járó teendők miatt sem volt ideje. Mindemellett mecénásnak sem szűnt meg lenni. Az alapításkor tett pénz- és könyvtárfelajánlásáról már esett szó. Ezen felül külön jutalomalapítványt is tett drámai művekre 1834-ben.¹²¹

117 Vö. JOLSVAI András, *Írók Akadémiája*, ItK, 1989/5–6. (93), 605–626.

118 *Uo.*, 622.

119 Gr. SZÉCHENYI István levele Teleki Józsefhez, MNP P 654 25. d 37. tétel, 1015v.

120 VADERNA 2013, *i. m.*, 226–227.

121 Az 1855–56-os ülés jegyzőkönyve: II. Ez évben némi jutalom-alapítványok kerülvén az akadémia rendelkezése alá, módja lett e téren is a tudományosság és költői munkásságra hatni. Ugyanis két drámai jutalmat ítelt oda gr. Teleki József alapítványából, egy szomorú- s egy vígjátékot. *A Magyar Tudományos Akadémia munkálódásaiból s pénztára mibenlétéről jelentése az Igazgató Tanácsnak*, 1847–58, Pesten, Emich Gusztáv nyomtatása, 35. Gróf Teleki József 1834-es külön alapítványáról lásd 41. oldal.

Teleki József és édesapja sokat tettek az Akadémiáért és a tudományok intézményesüléért, s noha József politikai és tudományos karrierjét tekintve felülmúlta apját, még ő is a 18. századi értelmiségi magatartásformákra korlátozta tudományos működését. Az erdélyi protestánsoknak már a 17–18. században is emelkedett igényük volt a mikroközösségekben megjelenő értelmiségi életformára,¹²² és ez a protestáns főúri reprezentációba később láthatóan oly mértékben beépült, hogy még a 19. század derekán tevékenykedő akadémiai elnök Teleki művelődéskonceptiójának is egyik alapeleme maradt. 1849 után azonban e helyzet radikálisan megváltozik. Kazinczy Lajos (*6. kép*) tragikus kivégzése, bátyjának, Teleki Ádámnak rangvesztése és a politikai átrendeződés kiábrándíthatta, ugyanis ettől fogva történészként működött tovább, és megírta *A Hunyadiak kora Magyarországon* öt kötetét, amelyben a Leopold von Ranke által megteremtett, és a 19. században elterjedt objektivista-historista irányzat módszertanát követte. Szinte már említeni sem kell: a monográfiából bejövő bevételek is az Akadémia pénztárába kerültek.¹²³ Mindenképpen érdemes megjegyezni, hogy noha Teleki József 1834-ben a Bajor Tudományos Akadémia tiszteleti tagja, 1838-tól a Magyar Tudós Társaság tiszteleti tagja lett, sohasem választották meg az MTA rendes tagjai közé.¹²⁴

A tudományok és az irodalom intézményesülésének 19. századi mozgalma, ha lehet egyáltalán mozgalomnak nevezni,¹²⁵ azért kedvezett a Telekieknek, mert e téren immár öt generációra visszanyúló tapasztalattal és érdemekkel rendelkeztek. Alaposabb családtörténeti és vagyoni vizsgálat esetén talán a Ráday családban történetekhez hasonló is kimutatható lenne. Ráday Gedeon nem egyszerűen vagyona jelentős részét áldozta fel a könyvgyűjtés oltárán, hanem már komoly egzisztenciális veszélyt jelentett a család számára.¹²⁶ A Telekiek vagyona jelentősebb volt annál, semmint hogy a műgyűjtés veszélyeztesse azt, azért mégis feltűnő, hogy már a 17. századtól fogva akadnak szép számmal olyan felmenők, akik kulturális

122 SIPOS Gábor, *Tanulmányok az erdélyi református egyház 16–18. századi történetéhez*, EME, Kolozsvár, 2012.

123 *Uo.*

124 Ebben annak is szerepe lehetett, hogy 1849 és 1859 között az Akadémiát felfüggesztették, és ez alatt az idő alatt tagfélével sem volt.

125 Lásd Thimár Attila intézmény-fogalmát: THIMÁR Attila, „A TÁRSASÁG ÁLLAPOTJA” *Egy irodalmi intézménytörténeti adatbázis megtervezésének tanulságai*, ItK, 2001/12 (105), 90–106.

126 „Olyan versenytársakkal kellett felvenni a küzdelmet, mint a császári bibliotéka, vagy herceg Liechtenstein, vagy akár a magyar Festeticsek és Telekiek, akiknek mind sokkalta nagyobb anyagi erő állt rendelkezésükre könyvgyűjtő szenvedélyük kielégítésére, mint Rádaynak.” SEGESVÁRY Viktor, *A Ráday Könyvtár 18. századi története*, Hága, Mikes International, 2005, 64.

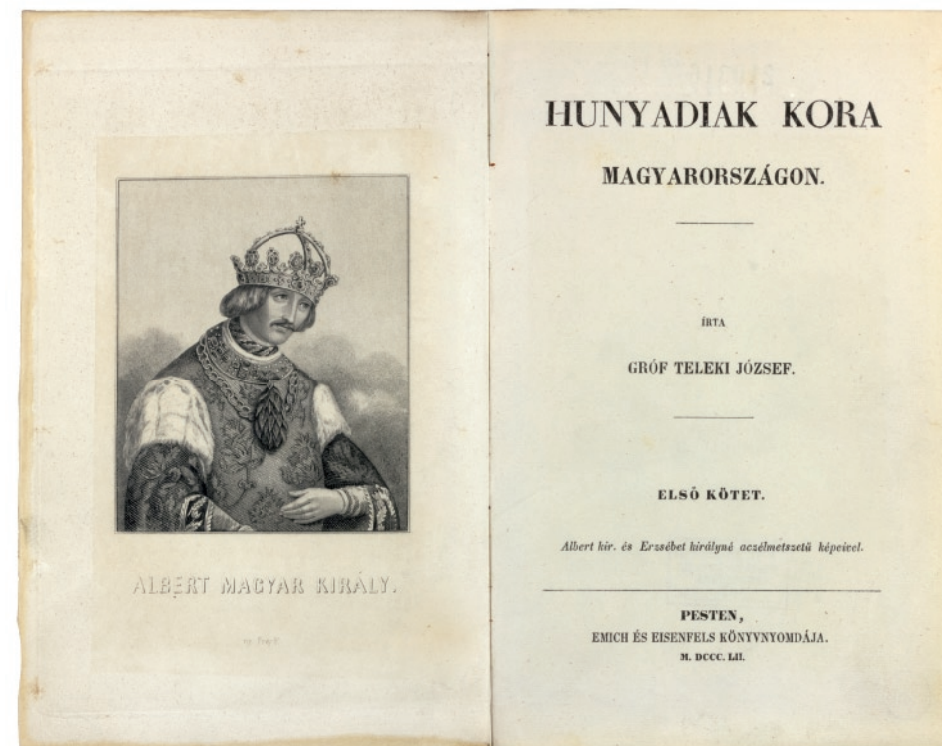
és a tudományos praxisaikra más családokhoz képest aránytalanul nagy összegeket és időt áldoztak. Könnyedén találunk példát az akadémiai elnök levelezésében is arra, hogy külföldön megforduló ismerőseikkel, ügyvédekkel, nevelőkkel, peregrinusokkal, tudósokkal könyveket hozatnak maguknak kisebb-nagyobb összegekért.¹²⁷ Mindezzel párhuzamosan pedig a 1840-es évek elején Teleki (IV.) József is kölcsönök felvétele iránt is érdeklődött, s kapott is ajánlatokat kedvező és kedvezőtlenebb kamattal egyaránt.¹²⁸ Ebből látszik, hogy míg a szakirodalom sokszor egyszerűen csak arisztokratáknak hivatkozik a Telekiekre, addig a Pálffy, Eszterházy, Batthyányi, Erdődy, Nádasdy, Zichy, Csáky és a többi családhoz képest a Telekiek társadalmi helyzete jóval összetettebben megítélhető, hiszen vagyonnal arányosan a politikai súlyuk is kisebb lehetett.

A Telekieknél a birtok-, a vagyon- és a tekintélyszerzés éppúgy intergenerációs hatóerővel bírt, mint ahogy kultúrapártoló tevékenységük is tudatos családi stratégia eredményeként értékelhető. Az erdélyi kapcsolati hálók magyarországi kiterjesztése olyan politikai és gazdasági érdekszövetséget hozott létre, amely a polgári réteg későbbi erősödése alatt is hozzájárult az erdélyi főrangúak hatalmi pozícióinak és tekintélyének fenntartásához.¹²⁹ Mindezek fényében jogosan vetődhet fel, hogy a Telekiek a megfelelő szellemi környezet megteremtésével valójában a kulturális cselekvés politikai hasznosíthatóságára törekedtek. E tekintetben a tudományok intézményesítésének, így az Akadémia alapításának szimbolikus politikai dimenziója is volt társadalmi funkciója mellett, hiszen illeszkedett a magyar politika rendi struktúráról a parlamentárisra való átrendeződésének folyamatába.

127 Lásd például TELEKI (III.) László Baló Sámuellel való levelezését, a több száz, olykor több ezer forint értékű könyvvásárlásokról. MTAK Kézirattár Magyar Irodalom negyedréte 137.

128 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P 654, 37. tétel 69-74f.

129 Lásd az *Értelmiség* című fejezetet itt: MAKKA László, MÓCSY András, SZÁSZ Zoltán, *Erdély története három kötetben II.*, főszerk. KÖPECZY Béla, Budapest, Akadémiai, 1986.

1. kép Teleki József: *Hunyadiak kora Magyarországon*. Első kötet (Pest, 1852)

2. kép A sziraki Teleki-kastély ma

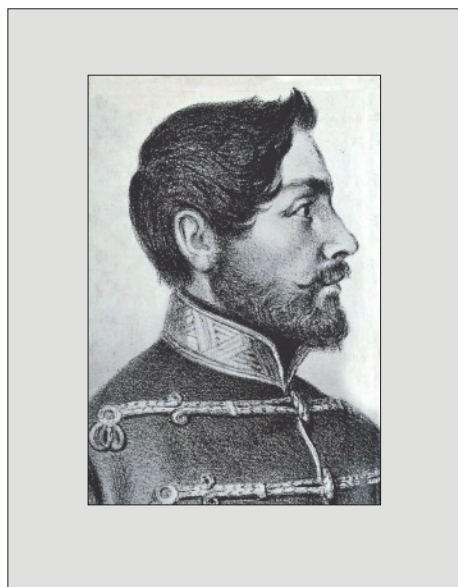
3. kép Teleki József (1738–1796) portréja. Ismeretlen festő, Teleki Téka, Marosvásárhely

4. kép A Teleki-palota 1837-ben a budai Szentgyörgy téren, Vasquez litográfiája

5. kép Habsburg-Lotharingiai József Antal János főherceg (1776–1847), József nádor, Magyarország nádora. Barabás Miklós festménye, 1846

6. kép Kazinczy Lajos (1820–1849), Kazinczy Ferenc legfiatalabb gyermeke, Teleki József pártfogoltja, a „tizenötödik aradi vértanú”

SZABÓ ÁDÁM

A Teleki család és a könyvek

Amíg Széchenyi István akadémiaalapító felszólalása az 1825-ös diétán figyelmet és meglepetést keltett, addig Teleki József gróf következő évi bejelentése, amellyel családi könyvtárakat felajánlotta a frissen alakult intézmény javára, ha nagyvonalúságában nem is maradt el a „legnagyobb magyar” gesztusa mögött, az őt ismerő hallgatókat valószínűleg nem érte annyira váratlanul. Nemcsak azért számíthattak valami efféle a részéről, mert mind ő, mind az édesapja, Teleki László aktívan részt vettek a magyar tudományosság szervezésében és művelésében, hanem azért is, mert a könyvek szeretete, ismerete és gyűjtése generációkra visszamenőleg a familia számos tagját jellemezte, úgyszólván családi hagyománynak számított. Ha tehát akadt olyan gyűjtemény az országban, amely méltó volt rá, hogy a nemzet első számú tudományos könyvtárának az alapját képezze, akkor a százötven éves tradíción alapuló, három generáción át fejlesztett pesti bibliotéka kétségkívül ebbe a kategóriába tartozott. A jelen tanulmány ennek a rendkívüli kulturális háttérnek az érzékeltetése végett nagy vonalakban bemutatja a Telekiek könyvgyűjtő tevékenységét: a saját kollekcióval rendelkező családtagok könyvtárának jellegére, sorsára vonatkozó adatokat, az első dokumentált eseményektől az akadémiai könyvtáralapítás, illetve az alapító Teleki József koráig.¹

A bibliofil hajlam valóban egyidősnek mondható a család felemelkedésével: már a grófi címet szerző és a familia jövőjét megalapozó erdélyi kancellárnak, Teleki Mihálynak (1634–1690) az apjáról, Teleki János (?–1648) kővári kapitányról feljegyezték, hogy voltak könyvei.² Maga a kancellár pedig, aki politikai tevékenysége mellett rengeteg időt és anyagi forrást áldozott a hazai kultúra fejlesztésére, komolyan foglalkozott könyvgyűjtéssel. Magához vette apja könyv-

DOI-azonosító: 10.36820/MTAKIK.KOZL.2019.TELEKI.2

- 1 Magának az Akadémiai Könyvtárnak, illetve az alapító állományának a történetét e kötet *Teleki-gyűjtemény az Akadémián* című tanulmánya mutatja be.
- 2 F. CSANAK Dóra, *Két korszak határán: Teleki József, a hagyományörző és a felvilágosult gondolkodó*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983, 188.